

Per Lundgren

2012:07

Analys och värdering av kulturmiljöer kring

kvarteret Plantskolan

i Uppsala kommun

UPPLANDSMUSEET

Per Lundgren 2012

Upplandsmuseets rapporter 2012:07

ISSN 1654-8280

© Upplandsmuseet 2012

Upplandsmuseet, Länsmuseum för Uppsala län
adress S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala telefon 018-16 91 00 telefax 018-69 25 09 hemsida www.uppmus.se postgiro 51 99 35-1 bankgiro 128-1245
org.nr 817600-7071

Innehåll

[Uppdraget](#)

[Undersökningsområde](#)

[Skydd](#)

[Metod](#)

Tema:

[odling](#)

[makt](#)

[infart](#)

[lust och fågring](#)

[akademins landvinningar](#)

[forskarstaden](#)

Analys:

[Engelska parken](#)

[Carolina Rediviva](#)

[Botaniska trädgården](#)

[Länsfängelset](#)

[Landshövdingestallet](#)

[Slottet](#)

[Philologikum](#)

[Pedagogikum](#)

[Campus 1477](#)

[Lägenheten Lugnet](#)

[Linneanum](#)

[Prefektvillan](#)

[Fysbot](#)

[Bastionerna](#)

[Kung Jans väg](#)

[Dag Hammarskjölds väg](#)

[Kvarteret Plantskolan](#)

[Dag Hammarskjölds väg 15](#)

[Slottsbacken](#)

[Vägverket](#)

[Källor och litteratur](#)

Plantskolan

i Uppsala kommun

Akademiska Hus önskar uppföra en ny förvaltningsbyggnad för Uppsala universitets administration och ledning samt institutionsbyggnader inom kvarteret Plantskolan. Bakgrunden är att det gamla universitetshuset från slutet av 1800-talet inte längre är användbart som säte för administration och universitetsledning. Samtidigt har Carolina Redivivas centrala betydelse som universitetsbibliotek minskat i samband med att bibliotekens funktioner generellt förändrats. Den tekniska utvecklingen har medfört att studier och forskning idag bedrivs på ett annat sätt än tidigare. Under andra halvan av 1900-talet har universitetets expansion främst riktats mot söder, vilket medfört att den verksamhetsmässiga tyngdpunkten förskjutits geografiskt. Norra delen av Blåsenhusområdet har på det viset kommit att hamna i mitten av Uppsala universitets utbredningsområde. Den tilltänkta lokaliseringen ligger mellan det nybyggda Pedagogikum och Uppsala slott, i norr angränsande till Botaniska trädgården.

På uppdrag av byggnadsnämnden arbetar kontoret för samhällsutveckling med att ta fram en detaljplan för kvarteret Plantskolan. Planområdet ligger inom riksintresse för kulturmiljövården, området Uppsala

stad. Det ligger centralt inom riksintresset och utgör tillsammans med sin omgivning en miljö med mycket stora kulturhistoriska värden och med central betydelse för förståelsen av Uppsalas utveckling, från medeltiden fram till idag.

Denna analys och värdering är utförd på uppdrag av Akademiska Hus. Syftet är att förse kontoret för samhällsutveckling på Uppsala kommun med ett kulturhistoriskt underlag vid framtagandet av detaljplanen för området. Utifrån utredningen ska det gå att formulera detaljplanen så att var och en kan avläsa hur planen tar hänsyn till de egenskaper och värden som utpekats som betydelsefulla i rapporten. Utredningen ska också kunna ligga till grund för en kulturhistorisk konsekvensanalys i en miljökonsekvensbeskrivning för detaljplanen.

Utredningsområdet avgränsas till de miljöer vars kulturhistoriska värden kan förväntas påverkas av ny bebyggelse och markanvändning inom kvarteret Plantskolan. Denna påverkan är i första hand upplevelsemässig. Förståelsen av områdets historia och

dess centrala roll i Uppsalas utveckling påverkas när olika typer av visuella samband ändras eller bryts, och upplevelsen av historiska byggnader och miljöer störs när de miljömässiga förutsättningar som fanns vid uppförandet ändras.

Utretningsområdets stora kulturhistoriska värden har sedan lång tid uppmärksamats av kulturmiljövården. Det ligger i sin helhet inom område av riksintresse för kulturmiljövården. Motiveringen lyder:

Uppsala utgör ett stadslandskap som sedan medeltiden präglats av kyrkans, centralmaktens och universitetets monumentala byggnader, med raka tillfartsvägar från 1600-talet

Bland uttrycken för riksintresset nämns bland annat

- slottet
- gatunätet med tillfartsvägar
- de många offentliga miljöerna kring botaniska trädgården och Carolina Rediviva.

Utredningsområdet intar alltså en central roll i riksintresset.

Många av byggnaderna och anläggningarna är skyddade som byggnadsminnen:

- Lägenheten Lugnet
- Philologikum

- F.d. landshövdingens stall
- Botanikum med Linneanum och Prefektvillan
- Uppsala slott
- Carolina Rediviva

Byggnadsminnena har generella skyddsföreskrifter som anger att byggnaden inte får rivras eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras, att byggnaden ska underhållas så att den inte förfaller och att vård och underhåll ska ske med traditionella material och metoder. De flesta av byggnadsminnena har också skyddsföreskrifter för interiören. Till varje byggnadsminne hör ett s.k. skyddsområde. Inom detta får man i de flesta fall inte uppföra ny bebyggelse eller vidta sådana åtgärder med mark och vegetation att miljöns utseende och karaktär förvanskas. Skyddsområdena ska inte vara större än vad som är nödvändigt för att säkra byggnadsminnets värden. Ingen av byggnadsminnena har restriktioner på vilka åtgärder som vidtas utanför skyddsområdet.

F.d. länsfängelsets kulturhistoriska värden är skyddade genom planbestämmelser.

Utredningsområdet har en rik och mångfacetterad historia. Miljöerna är vackra och spännande. De innehåller historiska monument av nationell betydelse och anläggningar med stora arkitektoniska värden. Miljöerna ger också värdefulla inblickar i viktiga skeenden, centrala för Uppsalas och Sveriges historia. Målet med utredningen är att visa vilka kulturhistoriska värden inom området som påverkas av byggnationer inom kvarteret Plantskolan. Denna påverkan är inte främst fysisk utan handlar om sådant som upplevda samband, avläsbarhet, förståelse för olika processer som kommer till uttryck i miljön och påverkan på estetiska upplevelser som har att göra med historiska gestaltningar av byggnader och andra anläggningar och landskapsrum.

För att kunna bedöma denna påverkan måste de element som bygger upp miljön sättas in i sitt historiska sammanhang och sambanden mellan dem måste klargöras. För att göra detta har en historik tagits fram som utgår från sex centrala teman:

Odling, som dominerat och präglat hela området väster om slottet, från förhistorisk tid till slutet av 1900-talet

Kungens makt, som utgått från slottet eller

från Stockholm och som format landskap och bebyggelse på ett avgörande sätt i området

Stadens infart, som ändrat skepnad under historiens lopp men som alltid varit en brännpunkt i området

Lust och fägring, som inbegriper de estetiska ambitioner som är ett påtagligt inslag i området och som kommer till uttryck i kungliga lustträdgårdar, borgliga promenadplatser och vackra byggnader av nationell betydelse

Akademins landvinningar under 1800-talet, både bokstavligt och innehållsmässigt, som resulterade i nya institutionsbyggnader och botaniska trädgårdar med start i områdets norra del

Forskarstaden, som de senaste femtio åren har omskapat det forna åker- och trädgårdslandskapet i Blåsenhusområdet med storskaliga byggnadskomplex

I den tematiska historiken identifieras värdefulla strukturer och objekt för respektive tema. De fysiska uttrycken behandlas vart och ett i en analys, där deras värdebärande egenskaper analyseras och konkretiseras.

De enskilda objekt som ligger omkring kvarteret Plantskolan har ofta mycket höga kulturhistoriska värden och många av dem är byggnadsminnen. Vid analyserna förutsätts att dessa förblir som de är.

Upplevelserna av de historiska miljöerna är i hög grad årstidsberoende. I större delen av området bildar stora lövträd landskapsrum. När det gäller botaniska trädgården är de en del av en värdefull struktur, som avgränsar trädgården från omgivningen och gör att barockens symmetri kan upplevas när man blickar ut mot Linneanum från slottets borggård. Trädraderna döljer byggnader i trädgårdens närhet. När träden är avlödade fyller de inte samma funktion, och inte heller när planteringarna föryngras. Ibland döljer träden siktlinjer som är av kulturhistoriskt värde, till exempel från bastionerna och bort mot Stadsskogen, Kåbo och Kungsgärdet.

Varje analys innehåller rubrikerna "kulturhistoriskt värde", "värdebärande egenskaper" och "stödstrukturer". Med värdebärande egenskaper menas fysiska egenskaper hos objektet som bygger upp det kulturhistoriska värdet. Med stödstrukturer menas fysiska egenskaper i den omgivande miljön som bygger upp det kulturhistoriska värdet.

En bedömning av hur det kulturhistoriska värdet påverkas av en åtgärd görs genom att gå igenom analyskatalogen och för vart och ett av objekten bedöma hur de fysiska egenskaper (värdebärande egenskaper och stödstrukturer) som bygger upp det kulturhistoriska värdet påverkas.

Ända sedan medeltiden har hela den stora platån mellan Uppsalaåsen i öster och stadsskogen i väster varit uppodlad. I de centrala delarna fanns tung lerjord och upp mot åsslänterna fanns lättare, mer sandiga jordar. All lämplig mark togs tidigt i anspråk för åkrar, där man odlade spannmål. Innan Gustav Vasas reduktion var den mesta av jorden i kyrklig ägo. När Uppsala gård anlades av Gustav Vasa på 1520-talet indrogs all den kyrkliga egendomen på västra sidan om Fyrisån till kronan. Kungsgärdet (konnungs giärdenn) lades under gården liksom de delar av Kåbogärdet som tillhört domkyrkan (domprost-åkern). Efter hand förlorade Uppsala gård i betydelse och 1610 lades den ner. Den ersattes då av två nya kungsladugårdar, i Sätuna respektive Ulltuna. Åkerjorden i gårderna uppläts till enskilda mot avrad.

Åkrarna

1635 upprättade lantmätaren Johan Botwedsson en karta över Uppsala stads ägor väster om ån. Kartan sträcker sig från Rudammsvretarna i söder till Stabby äng i norr och från stadssko-

gen och Rickomberga i väster till Åsen i öster. Kartan visar utseendet innan de omfattande stadsregleringar och andra åtgärder som skedde senare under 1600-talet. Det framgår att i princip hela området bestod av åker. Bara små bergsknallar, som Rackarberget, stack upp som öar i åkern. Det fanns inga ängar i anslutning till den omfattande åkermarken. Ängar var helt nödvändiga för att kunna bedriva åkerbruk. Genom dem fick man foder till djuren, och från djuren fick man gödsel till åkrarna. Utan gödsel skulle dessa snabbt utarmas och ge dåliga skördar. Förklaringen är att

Utredningsområdet
(vita konturer) lagt
på karta från 1635

stadens ängsmark låg på de vidsträckta Kungsängarna söder om staden, på östra sidan om Fyrisån. Från dessa kunde stadsborna och andra som hade rättigheter till ängarna bärga inte mindre än 2 000 lass hö. Åkrarna var omgärdade av hankärdsgårdar för att freda dem från betande djur.

Uppsala var en av de städer som var försedd med mest omfattande åkrar. Dessa var en omistlig del av stadens ekonomi och präglade såväl stadens utseende och dess verksamheter som det omgivande landskapet. Stadsjordarna var efter Gustav Vasas reduktion huvudsakligen av kronnatur. 1647 förlänade drottning Kristina kronans avrad för stadsåkrarna till staden. Det innebar inte att jorden hade donerats. 1664 reglerades brukningsrätten till kronoåkrarna, till följd av att borgerskapet inte kom överens med akademien och slottstaten om vad som gällde. En viss areal avsattes för slottstaten och magistratens befattningshavare och den övriga jorden uppläts till enskilda efter ansökan varje år. I en instruktion 1665 avsattes jorden närmast slottet till slottsstaten och jorden vid Sätuna, på östra sidan om ån, till stadens ämbets- och tjänstemän. 1667 donerade förmyndarregeringen tvåhundra tunnland åker till universitetet, vilket innebar att borgerskapets brukningsrätt till åkerjorden minskade. Staden fick dock bibehålla avraden för den donerade jorden. De kom inte bara borgarna till godo. En betydande del av stadsjorden innehades av personer inom akademien och lands- och slottstaten. Tilldelningen av jord kunde ske genom principen att tomt var tegs moder; om man köpte en gård fick

man åker efter gårdstomtens storlek och vid överlåtelser betraktades åkern och ängen som en enhet. Denna princip utnyttjades flitigt av professorerna under 1600-talet, som köpte upp gårdar i staden för att öka sitt jordinnehav. En annan princip var att myndigheterna tilldelade jord till borgare under vissa villkor. När innehavaren dog återgick jorden till myndigheterna för ny utdelning. De som hade åkerjord fick betala en avgift till staden för detta.

Åkrarna brukades i tvåsäde. Det innebar att hälften av marken låg i träda och att hälften brukades. Området väster om ån var 564 tunnland stort, vilket innebar att det årliga utsädet var 282 tunnor. För att kunna låta djur beta på trädan utan att de gav sig på sådden delades åkrarna upp i gården. I en bondby kunde det räcka med två gårdar, men kartan över stadsåkrarna visar ett betydligt större antal. En del av dem var nödvändiga för landsvägarna medan andra bör ha att göra med ägoförhållanden och vad man odlade. Det framgår inte av kartan, men man kan tänka sig att en del av marken användes till kålgårdar och trädgårdar.

Åkrarna genomkorsades av ett system av diken för att leda bort vatten. Dessa diken följde ofta ägogränser och man kan se att en del av dem återspeglas i fastighetsgränser mer än 300 år senare.

Gårdarna omgavs av utmarker. Under 1600-talet var det stort tryck på skogen i de tätbefolkade centralbygderna, och de stadsnära skogarna kring Uppsala utnyttjades intensivt för vedfångst och skogsbeta.

Stadsskogen väster om åkrarna bestod av "Bergh och små skogh" enligt lantmätaren. Området kring slottet var förmodligen redan helt kalt, som på Erik Dahlbergs skisser några årtionden senare.

Det finns bara två bebyggelseanläggningar utmärkta på kartan från 1635. Längst i norr fanns ett salpeterbruk med tillhörande vretar och söder om detta hade domkyrkan sitt tegelbruk. Det behöver inte innebära att det inte fanns några fler hus i området, det var bara viktiga anläggningar och hemman som märktes ut på kartan. Man kan till exempel tänka sig att det fanns en del ekonomibyggnader som krävdes för jordbruket men som det var opraktiskt att ha inne i staden, som lador. Det fanns förmodligen också enklare bostadshus i området, till hagvaktare och andra grupper som saknade fast egendom och inte bodde i staden.

Slottets köksträdgård och stadens reglering

Sydväst om slottet, direkt väster om Stockholmsvägen, finns på kartan från 1635 ett inhägnat rektangulärt område som benämns "Slotz humble gårdhen". Denna humlegård anlades möjligen i samband med att slottet uppfördes.

Bara några år efter den geometriska avmätningen av stadsåkrarna, 1643, togs en

1635

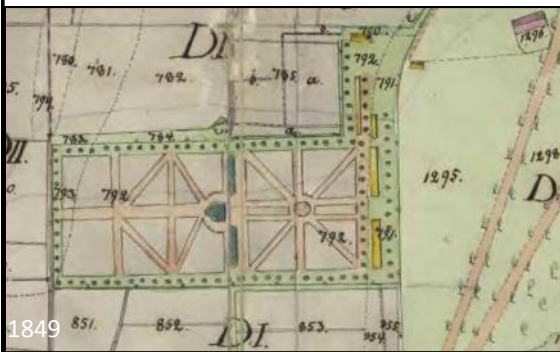
ny stadsplan fram för Uppsala. De oregelbundna kvarteren och gatorna skulle ersättas av ett rätvinkligt stadsområde med rutnätsplan. Plankartan visar de nya gatorna och kvarteren lagda ovanför de befintliga.

Tanken var att Uppsala stad skulle utvidgas, så att även slottsområdet skulle rymmas innanför dess gränser. Stora delar av planen genomfördes och än idag präglas innerstadens gatumönster av den. Slottet inkorporerades dock aldrig med staden. Den planerade stadskvadraten fick sin sydvästra kvadrant utskuren och slottsområdet fortsatte att tillhöra Bondkyrko socken. Vid denna tid låg kungsträdgården vid foten av åsen, öster om slottet. Denna yta hade i planen anslagits för den nya stadsbebyggelsen. "Platz til then nye Cronones Trägårdh" avsattes nu sydväst om bastionen Gräsgården, på slottshumlegårdens plats. Den gamla slottshumlegården, som hade anvisats till kungsträdgård i 1643 år plan, är på en karta från omkring 1660 inhägnad med plank. Landshövdingen befalldes 1649 att stänga in en kungsträdgård och det bör vara just detta som skett. Slottshumlegården hade i sin tur flyttats till en ny plats intill Fyrisån, intill en rad humlegårdar som hörde till professorerna i Akademin.

Den "Gambla Kong Trägården" har på en karta 1699 utvidgats och byggts om efter ritningar av Olof Rudbeck den äldre. Den hade då övergått till att bli köksträdgård.

Liksom lustträdgården ändrades köksträdgården efter ritningar upprättade av Hårleman 1744. Det var trädgårdsmästare Bur-

man som genomförde förändringarna. Han arrenderade både lustträdgården och köksträdgården från 1744 fram till sin död 1764. Trädgårdsmästarens tomt låg norr om köksträdgårdens nordöstra hörn, på samma ställe som dagens lägenhet Lugnet. 1761 gjordes en besiktning av "gamla Kongs- eller Frugt trädgården". Trädgården var plankinhägnad. Utanför det nordvästra planket, som ju låg i det svåraste vädersträcket, ville man undersöka möjligheten att plantera skuggrika vilda träd för att skydda växterna i trädgården, på samma sätt som man gjort i lustträdgården. Utanför planket fanns en gräsvall. Man konstaterade att nu gick planket i en rät linje, men på kartan hade det funnits ett hak i sträckningen. Utefter planket fanns en gräsvall. I öster stötte åkern utanför planket emot trädgårdsmästarens hustomt. Landsstatens bokhållare anmärkte på att en del av trädgårdsmästarens tomt hade blivit intagen till

åker och att denna borde återläggas.

Busser beskriver i sin bok om Uppsala köksträdgården 1773, då arrendet hade överförts från den 1664 avlidne Burman till professor Låstbom och en syn hölls vid överlåtelsen: "Köksträdgården innehåller ungefär samma storlek [som lustträdgår-

den], och planteras där allahanda jordfrukter och Oeconomiska växter, fruktträn och träd Scholar; men här så väl som i Lustträdgården arbetas med stark lera, hvilken då hårda vintrar infalla, gör träden nog skada.". Vid sidan av trädgården fanns en manbyggnad och intill detta ett tobaksplantage. På andra sidan fanns ett urval av svenska lövträd planterade. Trädgården saknade ännu drivhus. Senare innehades arrendet av professor Thunberg. 1812 övergick köksträdgården till landshövdingen, som ersättning för dennes gamla köksträdgård som hade blivit avsatt som byggnadstomt för det nya universitetsbiblioteket, Carolina Rediviva.

Kungliga hushållningssällskapets trädskolor

1831 beslutade Uppsala läns hushållningssällskap att man skulle anlägga en "trädskola", främst för att kunna dela ut fruktträd till behövande grupper. De första planerna var att anlägga den i en del av Carolinaparken, "en del av den till promenadplats anslagna, invid Uppsala stads nya kyrkogård belägna jord". De fick inte tillstånd till detta från staden. Då kom man istället överens med trädgårdsmästaren Molin, den dåvarande arrendatorn av Lugnet, om att han skulle dra upp 500 fruktträd årligen för sällskapets räkning. En del av ängen Tegelhagen anslogs för ändamålet. Senare under 1800-talet växte behovet av en egen, mer storskalig plantskola och mark anslogs till hushållningssällskapet mellan Lugnet och botaniska trädgården 1855. Marken finns redovisad i laga skifteskartan. 1858 upp-

fördes en trädgårdsmästarbostad mot Norbyvägen intill plantskolan, som kompletterades med uthusbyggnader 1859. När kostnaden för driften sprang i höjden arrenderades driften ut, och först 1907 återtog sällskapet dispositionsrätten. En febril verksamhet följde: man satte byggnader i stånd, utvidgade trädskolorna och anlade nya drivbänkar. Omkring 1910 uppfördes ytterligare ett bostadshus längre ner på Norbyvägen.

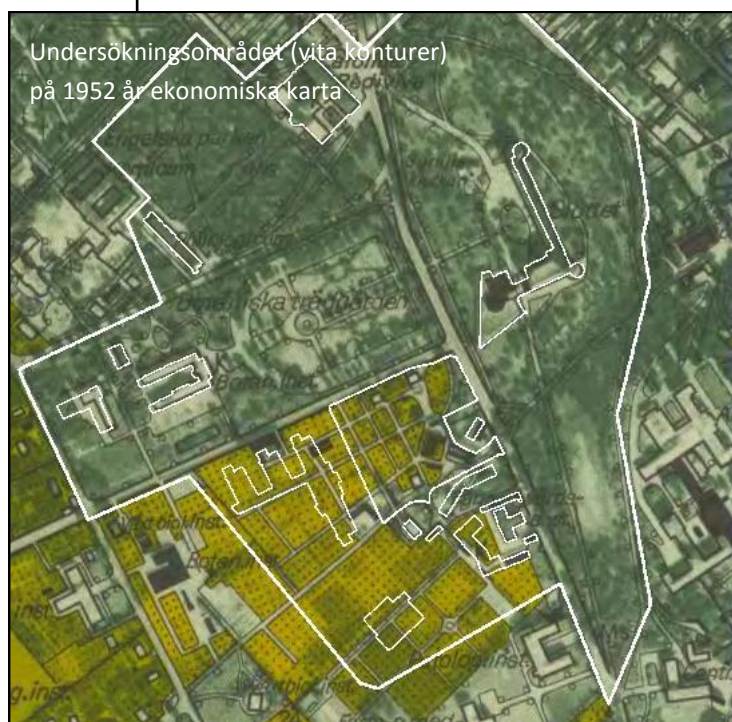
Mellan 1913 och omkring 1975 drev fängelset handelsträdgården på Lugnet, där interner fick arbeta.

Fram till 1950-talet fortsatte trädgårds- och plantskoleverksamheten att utvecklas, så att den kom att omfatta all mark söder om botaniska trädgården. Någon åkermark fanns inte längre kvar. Hushållningssällskapets verksamhet fortsatte in på 1970-talet. Under slutet av 1900-talet framstår området som delvis nedgången, med oanvända ytor, grusplaner och mindre odlingar. Först under senare år har marken tagits i anspråk för andra ändamål. Trädgårdsmästarbostaden och andra byggnader inom kvarteret Plantskolan revs 1995. Den frilagda marken grusades för att användas som parkeringsplatser. Därefter har tre stora byggnadskomplex lagts ut på de tidigare odlingarna: bostäder söder och väster om f.d. centralfängelset (brf Plantskolan), Pedagogikum 2009 och senast Campus 4777 2010.

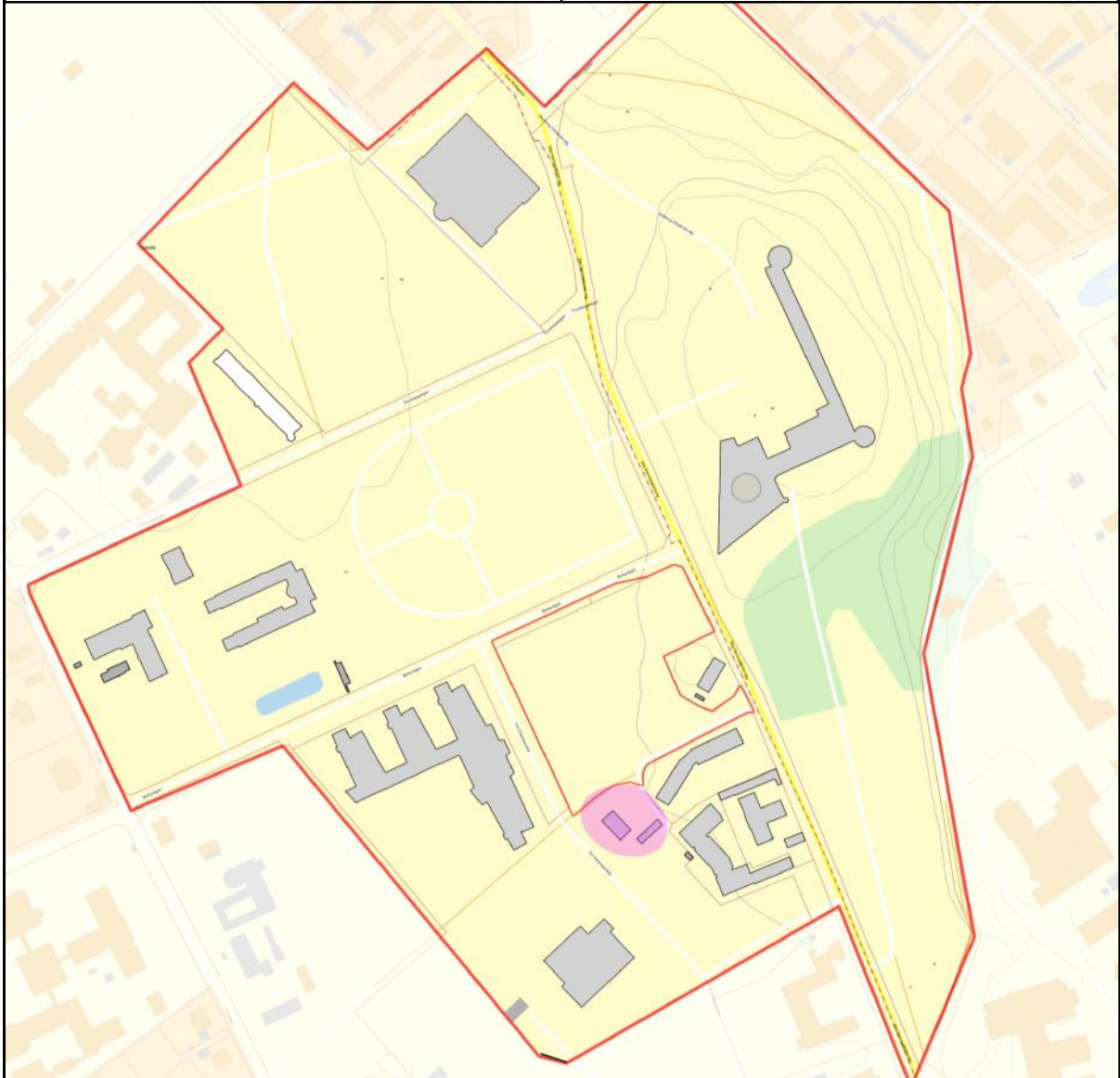
Kvarteret Plantskolan är nybildat. Kvarternamnet Blåsenhus fastställdes 1945. Det är ett ortnamn som förekommer på flera håll i Uppland och som avser mindre stugor med blåsigt och utsatt läge. Namnformen med -en går tillbaka på tyska förebilder. I

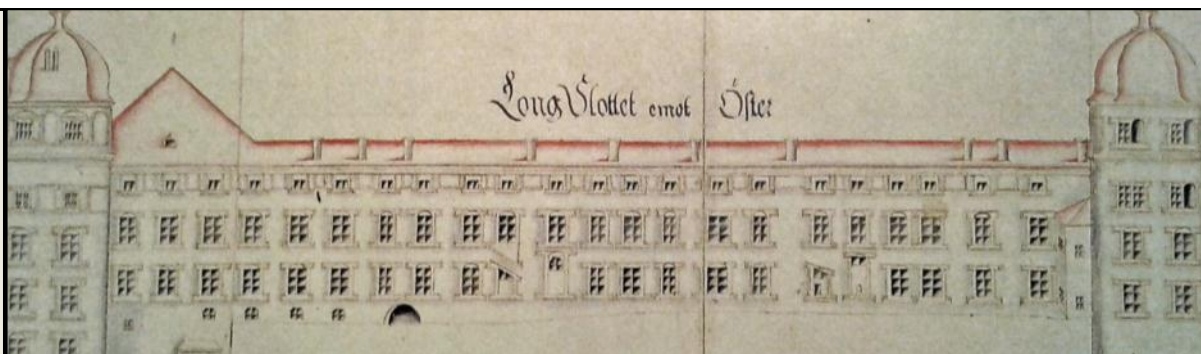

detta fall var Blåsenhus namnet på en stuga som låg ungefär vid nuvarande Dag Hammarskjölds väg 17. Denna stuga gav i sin tur namn åt ett större område alldeles öster om Kung Jans vägs anslutning till Stockholmsvägen. 1868 och 1873 hade detta område

upplåtits till Hushållningssällskapet. Det benämns på en karta från 1907 "nuvarande "Blåsenhus"-området" och fick senare fastighetsbeteckningen Stadsäga 670. Dagens Blåsenhuskvarter har alltså tagit över sitt namn från ett angränsande område i öster. Namnet "Lugnet" på köksträdgården, eller "fruktträdgården" som den ibland kallas, dyker upp på en stadskarta från 1855 men tycks inte finnas innan dess. "Lugnet" är ett vanligt ortnamn. Här kanske det anspelade på det angränsande "Blåsenhus"?

Uppsala slott intar tillsammans med domkyrkan än särställning när det gäller Uppsalas historiska monument. Den är en självklar symbol både för den direkta kungamakten och för landshövdingars och länsstyrelsers överhet.

Vasaborgen—den fysiska kungamakten

Efter Dackefejden beslöt riksdagen i Västerås 1544 att befästningsanläggningar skulle uppföras på strategiska platser i landet, bland annat i Uppsala. Förutom att oroligheterna i Småland manade till försiktighet var det ett känsligt läge i reformationens efterföljd. Kyrkliga reaktionära krafter gjorde att man kunde befara att ytterligare politiska oroligheter skulle bryta ut. Kungen såg säkert flera skäl att hålla en noga uppsikt över kröningsstaden Uppsala, ärkestiftets hemvist och rikets andra stad. Man bestämde att borgen skulle anläggas uppe på Kasåsen. Läget uppe på åsen ansågs mycket bra ur försvarssynpunkt. Tanken från kungens sida var att stadsborna skulle flytta sina gårdar från den östra till den västra sidan av Fyrisån. De skulle då vara skyddade från fientliga angrepp från öster genom Fyrisån och i väster genom fästningen på Kasåsen och Uppsala gård. Försvarsanläggningen framstod nog som mer eller mindre ointag-

lig. I öster stupade åsen brant ner mot den plana marken invid Fyrisån och i väster byggdes två avancerade bastioner med en kurtinmur enligt italienskt mönster för att möta angrepp från väster, norr och söder. Genom kanoner, som vid den här tiden hade omkring 1 km räckvidd med god precision, kunde hela staden och en stor del av omlandet behärras. Fästningen låg en bra bit högre än omgivningen, och den vidsträckta högslätten nedanför åsslätten i väster bestod av öppen mark. De lätt överblickbara åkrarna saknade bebyggelse och något angrepp i smyg torde inte ha varit

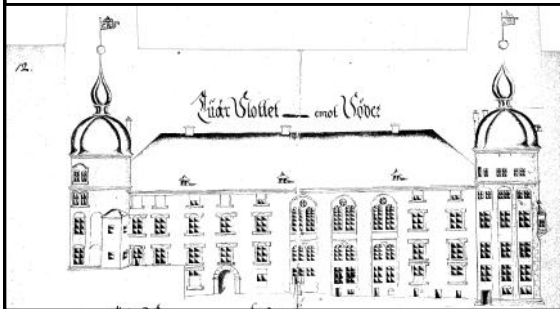

möjligt. Vid oroligheter var det meningen att stadsborna skulle söka skydd på den invallade borggården. De två bastionerna Styrbiskop och Gräsgården finns kvar än idag och minner om den gamla Vasaborgen, efter att ha blivit framtagna och restaure-

rade under 1940-talet.

Renässansslottet—den symboliska kungamakten

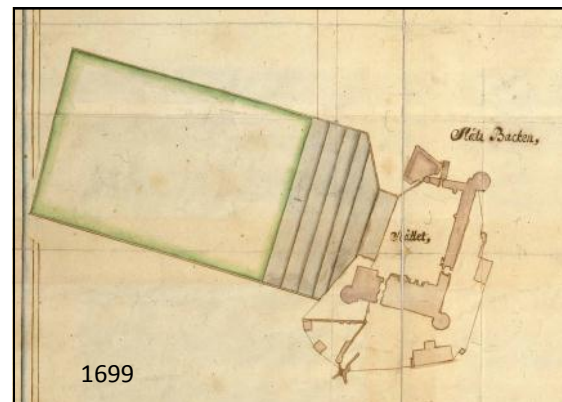
Under senare delen av 1500-talet utfördes omfattande ändringar och nybyggnationer

på borgen, och den tar form av ett renässansslott. Under Johan III:s tid tillkallades arkitekten Franciskus Pahr för att arbeta med slottet. Under denna tid tillkom "Kung Jans port" mellan den nuvarande södra flygeln och bastionen Gräsgården. Tidigare hade det funnit en smal, vinklad gång upp till borggården. Han anlade också en lust-

trädgård för kungafamiljen på bastionen, och det är förmodligen det som givit bastionen dess namn. En bit in på 1600-talet var slottet mer eller mindre fullbordat, med sitt långslott och norra och södra torn. En karta från mitten av 1600-talet visar den ståtliga anläggningen, med de två bastionerna, hörntorn i söder och öster och den invalade borggården. Väster om slottet kan man se den stora landsvägen från Stockholm löpa utmed åkergårdens kant. Utanför själva borganläggningen finns i söder en inhägnad, plan yta. Busser omtalar att man vid återuppbyggnaden efter en omfattande

brand 1572 "planerade", alltså jämnade ut, den ojämna marken runt slottet och att man på södra sidan "uppkastade en hög vall". Arbetet med att göra slottet till en representativ anläggning fortsatte med att en ny kungsträdgård i barockstil anlades väster om slottet. Ritningarna utformades 1665 av Olof Rudbeck, enligt kronans befallning i samråd med kungens arkitekt Jean de la Vallé och landshövding Clas Rålamb. Både de båda bastionerna och kurtinmuren mot väster fanns kvar vid denna tid, men anläggningens fortifikatoriska betydelse måste ha minskat eller upphört. Genom den

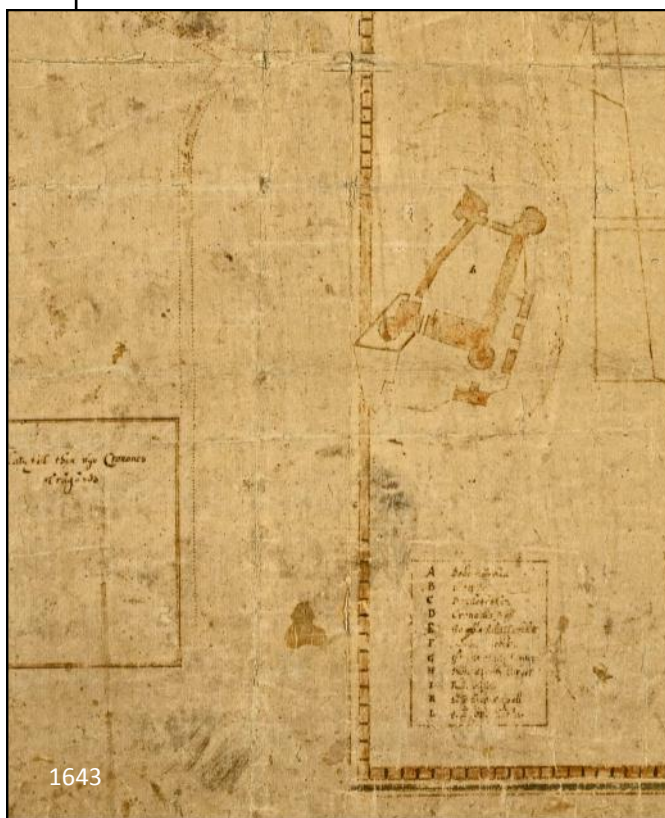
nya kungsträdgården öppnades den forna

borgen upp mot väster och omfamnade landskapet, snarare än skyddade sig från det. Kurtinmuren revs men bastionerna var kvar och Gräsgårdens murar gav formen på trädgårdens möte med den öppna borggården. På många sätt upplevde slottet en storhetstiden under senare hälften av 1600-talet. En höjdpunkt var kröningen av Karl XI 1675 som skedde på slottet under en allmän riksdag. Kanske kom den anläggning som på kartan från mitten av 1600-talet är utmärkt mellan slottet och den dåvarande lustträdgården till nytta vid festligheterna. Det är "Berider bahnen", alltså en ryttarbana, med två portar och en byggnad längs sydvästra långsidan. Beriderbanor användes för inridning och dressyr av hästar, hästtävlingar och tornérspele och kröningsfester. Beriderbanan låg direkt söder om det ställe där landshövdingestallet senare byggdes och platsen korsas idag av Dag Hammarskjölds väg. 1680 förordnades slottet till drottning Ulrica Eleonoras residens och säte. Kungligheterna tillbringade enligt Busser varje sommar på slottet.

Stadsregleringen efter 1643 års plan

Drottning Kristinas stadsplan är också en storskalig maktutövning som omformade staden, landskapet och stadsbornas boende och levnadsförhållanden. Kungamakten ville skapa en representativ miljö i enlighet med renässansens ideal och samtidigt skapa utrymme för en tillväxt av staden genom nya tomter. En för tiden modern rutnätsplan lades ut över det krokiga medeltida gatunätet. Det var inte tal om samråd med borgarna i Uppsala. Riksrådet Clas Fleming och stadsingenjören Anders Torstensson från Stockholm stod för genomförandet. Stadsplanen innebar att den mark nedanför slottets östra sida som dittills varit kungsträdgård donerades av kronan till stadsborna och kronan fick göra en rokad: kungsträdgården flyttades upp till slottshumlegården i Kåbogärdet och slottshumlegården flyttades till en ny plats invid Fy-

1643

risån. Det är alltså stadsregleringsplanen från 1643 som i förlängningen resulterar i trädgården Lugnet.

En av de saker man ville åstadkomma var tydliga gränser mellan stad och land. Stadens gränser skulle utgöras av rader med lador och på några få strategiska platser skulle det finnas lätt övervakade tullportar. Staden skulle ligga inom en strikt rektangel, 1 200 x 800 meter stor. Det var en ganska brutal stadreglering som till största delen innefattade befintlig bebyggelse. För att lindra besvären för stadsborna beslutades 1645 om skattebefrielse under fem år. Befrielsen innebar att skatten skulle levereras till magistraten i stället för till Kronan. Magistraten skulle sedan fördela medlen i form av skadestånd till de som drabbades av regleringen. En stor del av stadsplanen genomdrevs. Man lyckades till exempel få stadsborna att flytta ut sina lador så att de bildade stadsgränser, och huvuddelen av rutnätsplanen med sina huvudaxlar genomfördes också. En viktig avvikelse var dock slottsområdet, som enligt planerna helt skulle ligga inom stadsgränserna. Så blev det inte, säkert av flera orsaker. Slottet hade sin representativa lustträdgård åt väster, och det gick inte att samordna med en strikt stadsgräns som tangerade bastionerna. Istället skars en rektangel ut ur den planerade staden och slottsområdet fortsatte att ligga utanför. Att slottsområdet undantogs innebar också att det inte var aktuellt att genomföra tullportar och att dra Stockholmsvägens anslutning till staden på det sätt som regleringskartan angav.

Landshövdingarnas slott

1702 brann stora delar av slottet ner. Sverige befanns sig då i krig med både Ryssland och Danmark och man tycks inte ha kunnat prioritera en snabb återuppbyggnad. Nicodemus Tessin d.y. inspekterade slottsruinen 1707, alltså hela fem år efter branden, och dömde ut den helt. De ständigt pågående krigen under Karl XII:s tid gjorde att man inte hade några större förhoppningar om att kunna återuppbygga slottet. 1728 beslutade Fredrik I att den gamla delen av slottet skulle tas ner och att teglet skulle forslas till Stockholm för att användas till bygget av Stockholms slott. Efter branden 1702 hade inte längre slottet fungerat som kungligt residens.

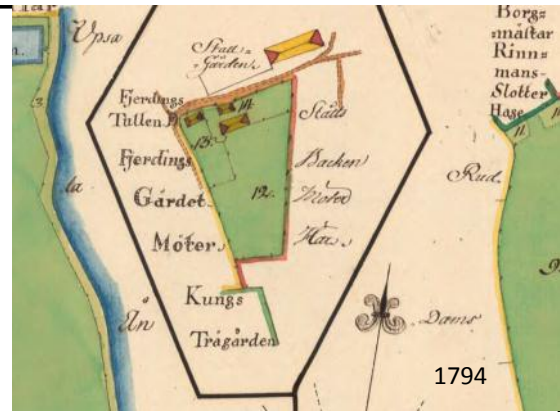
En vändpunkt i slottsanläggningens förfall inträffade när arvfursten prins Adolf Fredrik 1744 gav arkitekten Carl Hårleman i uppdrag att återställa slottet så att det kunde användas som residens. Uppdraget innefattade både lustträdgården och slottsbyggnaden. Man kan fråga sig varför Adolf Fredrik var intresserad av att återupprätta den förfallna ruinen. Merit Laine ger en intressant förklaring i en bok om slottet: prinsen var inte i första hand var intresserad av slottets användbarhet som bostad, utan dess egenskap som historiskt minnesmärke och som symbol för hans egna samhörighet med den gamla Vasaätten. Långslottet utformades nu som en tydlig huvudlänga och från denna skulle utgå två lika stora sidoflyglar mot väster. Hårleman skapade åt detta vädersträck ett rokokoslott som inte annat än indirekt tog in de gamla övertor-

vade, ruinerade bastionerna i gestaltningen—han följde Rudbecks terrasseringar och muromgärdningar och dessa hade sin tur utgått från bastionerna. Den södra sidoflygeln byggdes upp kring vad som återstod av det gamla tvärslottet och tanken var att den norra flygeln skulle byggas helt ny. Det skedde dock aldrig, och inte heller byggdes det sydöstra tornet enligt planerna. Åt öster fick slottet karaktär av Vasaborg, med slutna murytor och runda, kupolförsedda

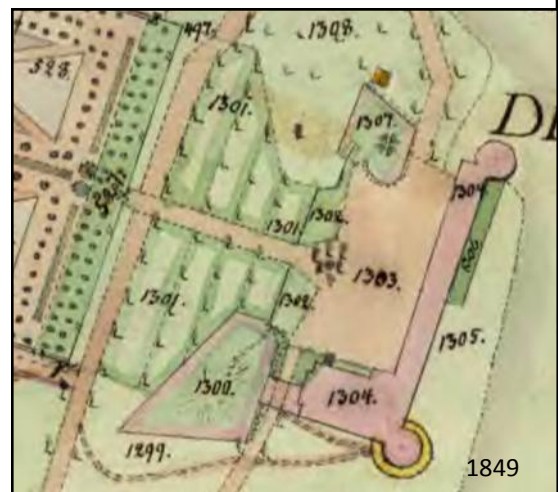

hörntorn. När Adolf Fredriks intresse för Uppsala slott svalnade under senare hälften av 1700-talet avstannade byggnadsarbetena. Idag kan man se den oavslutade norra flygeln som en gavel vid långslottets norra ände.

Slottet övergick alltmer från att ha varit kungligt residens till att bli centrum för länsförvaltningen. Bortsett från kortare perioder hade landshövdingarnas ämbetsområde fram till 1714 omfattat både Stockholms och Uppsala län, och landshövdingeresidenset låg oftast i Stockholm. Från 1714 hade Uppsala län en egen landshövding. Vid denna tid uppfördes en landshövdingegård nära Fjärdingstullen, med särskild köksbyggnad och särskilt stall. När slottet 1757

hade återuppbyggt och inretts efter 1702 års brand och de efterföljande rivningarna flyttades landshövdingens bostad och kansli dit. Slottet härbärgerade också materiel för Upplands regemente. Det gamla residenset revs och ersattes av en stallänga med plats för 11 hästar vid foten av slotts-

backen. När Carolina Rediviva uppfördes i början av 1800-talet revs stallet och det var troligen i samband med detta, omkring 1820, som landshövdingestallet sydväst om slottet uppfördes. Ett tydligt symptom på övergången från kungligt slott till landshövdingeresidens är Gustaf III:s donation 1789 av lustträdgården till akademien för att denna skulle inrätta en botanisk trädgård där. Det fanns inte längre något behov en privat, kunglig lustträdgård. Även Dag Ham-

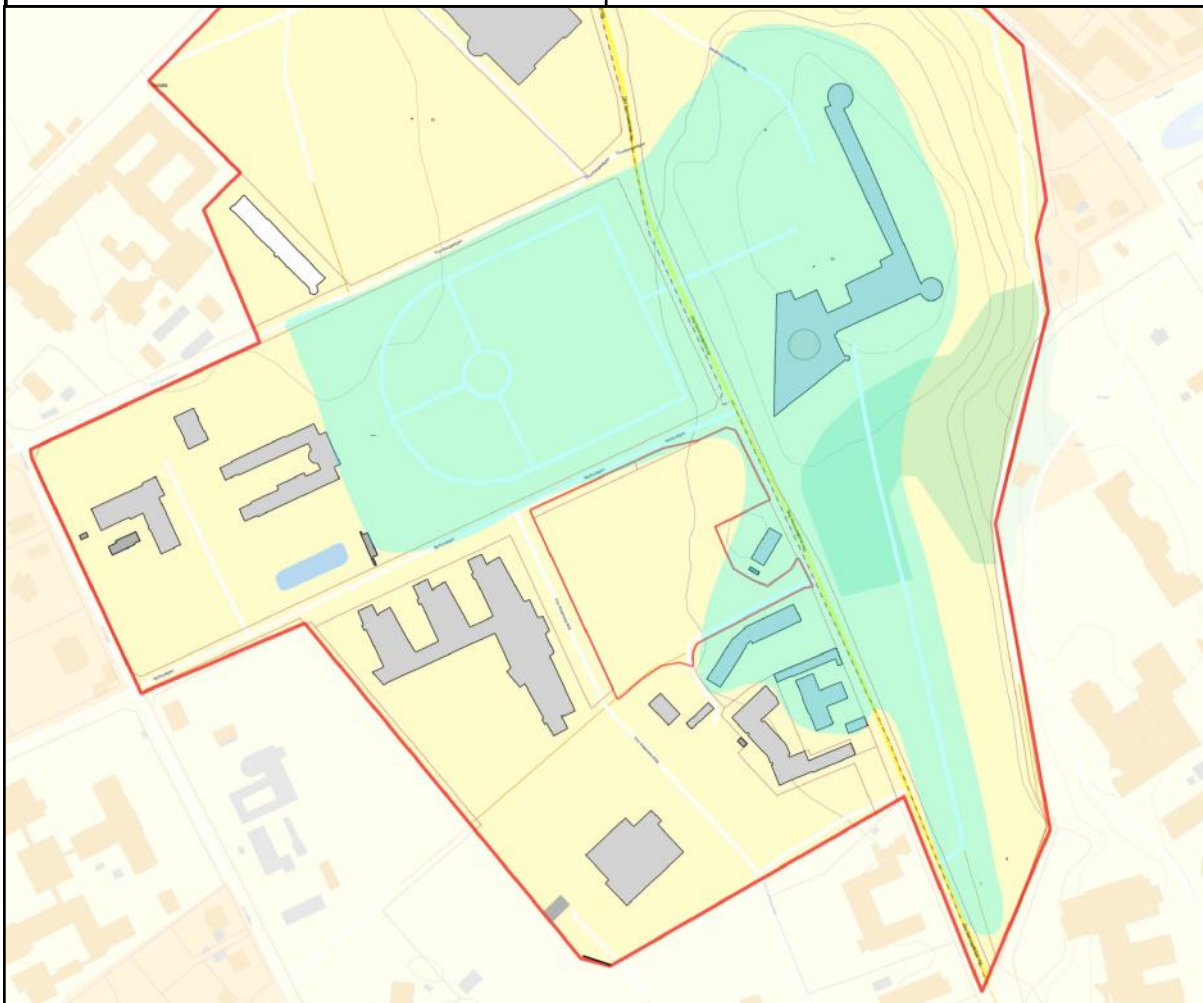
marskjölds väg kan ses som en illustration av övergången från kungamakt till länsstyrelse. Vägen hade inte kunnat uppföras om inte den kungliga lustgården hade "styckats av" från slottsterrasserna för att skapa en botanisk trädgård.

1809 uppfördes det felande sydöstra slottstornet, efter ritningar av Gustaf af Sillén. Det man byggde var ett länsfängelse och inte kungliga salar, kammare och gemak. När fängelset blev omodernt i slutet av 1800-talet uppfördes ett nytt länsfängelse inte långt därifrån, mellan Dag Hammarskjölds väg och Lugnet. När lokaler för Vägförvaltningen uppfördes 1954 intill länsfängelset följdes en lång historisk trad-

ition av statliga myndigheter och verk i området.

Kronans mark

Nästan all mark i området är gammal kronojord, som Gustav Vasa skaffade sig genom indragning av kyrkans jord. Jordinnehavet i sig utgör en magnifik maktdemonstration, som senare fått en helt avgörande betydelse för områdets utveckling. Det var för att det var kronojord som slottets lust- och köks-trädgård anlades just här, det var därför som Gustav II kunde donera botaniska trädgården till universitetet och det är därför som universitetets institutions- och forskningsmiljö vuxit fram här, på de gamla kronoåkrarna.

På lantmäterikartan från 1635 träder vägarna fram som passager mellan de hägnade åkergårderna. Stockholmsvägen löpte längs slottets västsida och vidare på åsens västsluttning längs Ruddammens och Ruddammsvretarnas västsida. Både Enköpingsvägen och Börjevägen har bevarat sina gamla sträckningar i form av S:t Johannesgatan respektive Börjegatan, medan Stockholmsvägens gamla sträckning genom området raderades när kasernerna för Artilleriregementet byggdes i slutet av 1800-talet. Både slottet och den omgivande marken låg utanför stadsgränsen. Utanför den karterade åkern, väster om Enköpingsvägen där Övre slottskvarteret senare byggdes, finns det en intressant notering på kartan: "Här kommer Staden att ligga". Noteringen är möjligen gjord efter 1635, även om det inte ser ut så. Den måste nämligen syfta på den kommande stadsregleringen, som utfördes efter en plan som gjordes först 1643. Denna reglering var så genomgripande och omfattande så mycket nya byggnadstomter att den nästan var att jämställa med nyanläggning av staden.

I stadsplanen ingick ett centralt, hörnslutet torg i stadens mitt med korsande, raka vägar i ungefärlig nord-sydlig respektive väst-östlig riktning. Där de korsande

gatorna nådde stadsgränsen inrättades tullportar. Från tullportarna anvisades nya sträckningar för landsvägarna, vinkelrätt mot stadens rutnätssystem. Landsvägen söderut mot Stockholm löpte enligt planen från den västra tullporten (omväxlande kallad Fjärdingstullen och Slottstullen) parallellt med stadsgränsen och längs den östra avgränsningen av den anvisade platsen för den nya kungsträdgården. Stockholmsvägens raka sträckning planerades alltså inte i den mer sydliga riktning som den fick och den utgick inte heller från slottet. De sträckningar som planen visar utfördes aldrig. Slottsområdet undantogs från stadsområdet och förutsättningarna ändrades.

Några år efter stadsplanen gjordes en ny

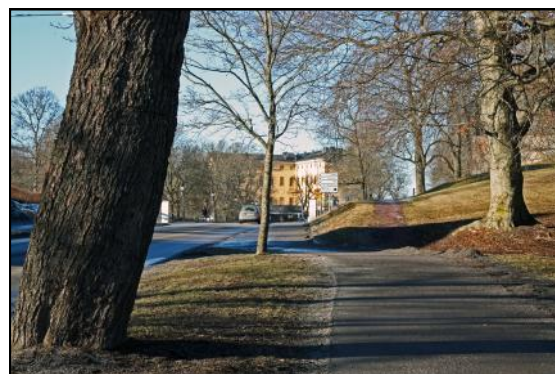
karta. På kartan är den nya, raka Stockholmsvägen dragen sådan vi känner den idag, nästan rakt söderut och inte inordnad i stadens rutnätssystem. Vägen siktar inte heller mot Fjärdingstullen utan mot slottets borggård. Den når dock inte fram ända till slottet utan viker av och tar den gamla vägen vid åsens fot på slottets västra sida fram till Fjärdingstullen, Den nya lustträdgården spärrade av den gamla landsvägen och de som skulle in i staden fick ta vägen över Slottstullen. För de som skulle vidare norrut fanns det en mindre väg som gjorde en böj förbi lustträdgårdens västra sida.

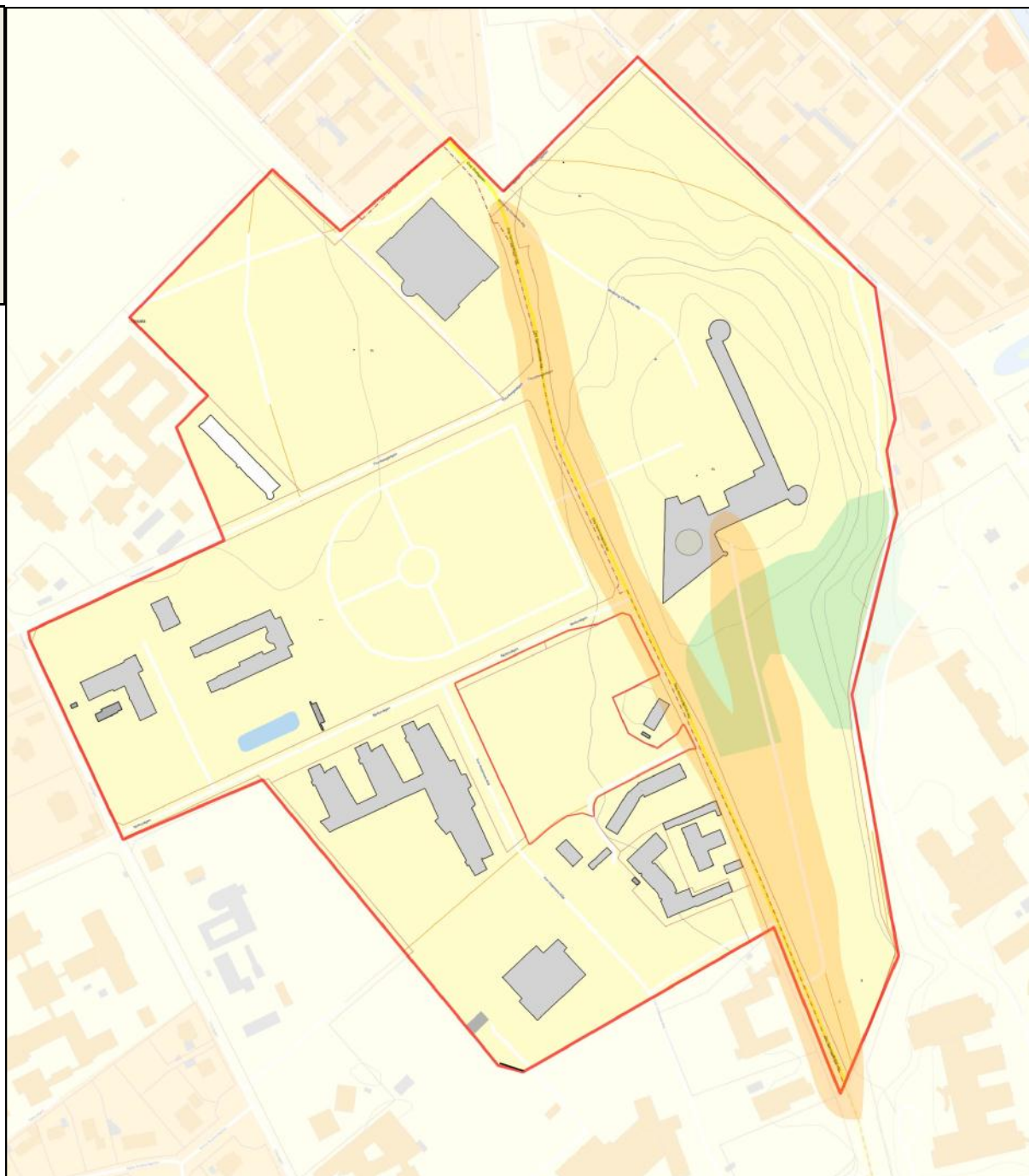
Den gamla landsvägssträckningen förblev spärrad under mer än tvåhundra år, men när den kungliga lustträdgården övergick till att bli akademins botaniska trädgård var det inte längre nödvändigt att ha en stängd passage. En av de gamla vallarna utnyttjades som vägbank när den "nygamla" Stockholmsvägen byggdes omkring 1830.

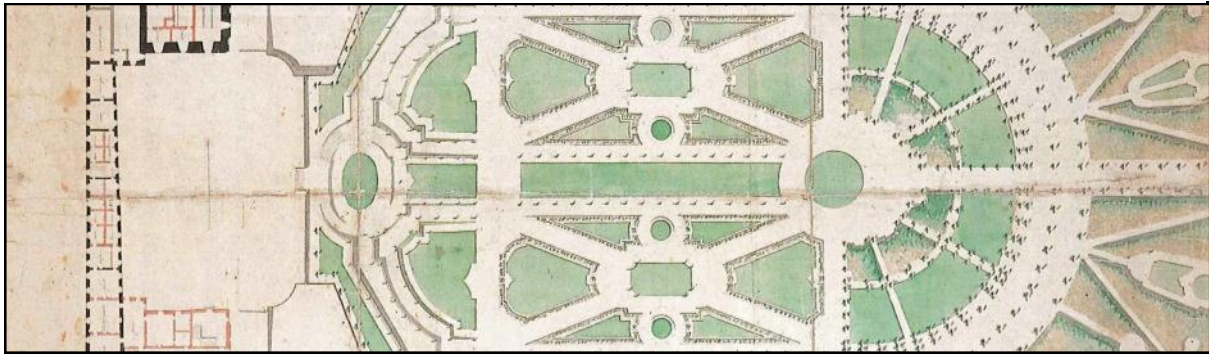
1600-talssträckningen mot Slottstullen fanns länge kvar parallellt med den nya sträckningen väster om slottet. När Akade-

miska sjukhuset byggdes i slutet av 1800-talet lades den dock igen och ersattes av sjukhusets parkområde och byggnader.

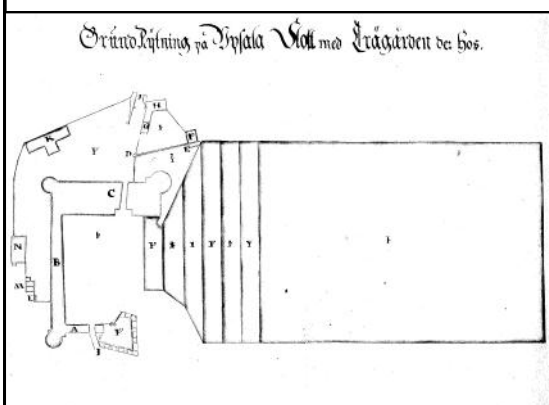

På en karta från 1699 ser man att det direkt väster om slotten, på Kungsgården,

det, har anlagts något som kallas "Nya Kungs Trädgården". Denna hade börjat byggas 1665 efter ritningar av Olof Rudbeck den äldre och arbetena fortsatte ända fram till den stora branden 1702. Anläggandet innebar att borggården fick sänkas och om-

fattande terrasseringar utfördes. Enligt undersökningar som genomfördes 1947

utfördes terrasserna med fasader och kortsidor gråsten. 1699 blev tegelmuren med sandstensfot som omsluter trädgården färdig. En karta som upprättades efter branden 1702 visar slottet med kungsträdgården i detalj. Slätten ned mot Kungsgården har terrasserats i sex terrasser och nedanför dessa breder trädgården ut sig inom en rektangulär inhägnad.

1744 ändrades kungsträdgården, eller "lustträdgården", efter ritningar av Carl Hårleman. Hårleman inordnade sig till största delen i den övergripande struktur som Rudbeck hade skapat. Varken Rudbeck eller Hårleman tog in de gamla bastionerna som en del av gestaltningen av trädgården. Hårleman sökte skapa en helhet bestående av slottets borggård, västfasad, flyglarna och lustträdgården. För att få den önskade symmetrin i anläggningen planerade han för två likadan sidoflyglar, men bara den södra kom till utförande. Hårlemans plan var att bygga om Rudbecks terrasser och ersätta dem med ett hästskoformar trapp- och rampsystem, men detta kom heller aldrig till utförande.

Arbetet med att bygga upp trädgården efter Hårlemans ritningar utfördes under ledning av omvittnat skickliga trädgårdsmästaren

Burman som arrenderade både köksträdgården och lustträdgården från 1744 till sin död 1764. Han ägde en lada med loge och två golv vid Ruddammsvretarna, och det var hans enda fasta egendom. Arrendet måste ha innefattat de övriga byggnader som krävdes, till exempel manbyggnad och fähus. Det är möjligt att den stora manbyggnaden på lägenheten Lugnet var hans tjänstebostad. Han hade vid sin död ett ansevärt bibliotek med trädgårdsböcker på svenska och tyska och en mängd ritningar på både trädgårdar och byggnader. I husförhörslängden tituleras han "kungsträdgårdsmästare" och han är skriven på Slotet. Kvarlåtenskaperna visar både att han var en tämligen förmögen man och att han och hans hustru inte kan ha bott i en liten stuga. I bouppteckningen finns bland annat upptaget "31 våder Tapeter i Salen målade på papper Chenesisk facon" och "24 våder

dito i Kammaren men dito Mosaique med blommor". Det var nog en man som kunde föra sig i salongerna. Han ägde tre peruker och en perukstock. 1773 arbetade man fortfarande med anläggandet av lustträdgården. För att fullborda ritningarna behövde man arbeta med "vallarnas planerande".

Engelska parken

1756 upplät magistraten jord för tobaksplantage för främjandet av stadsnäringen mellan "fattigkyrkogården" och botaniska trädgården. Kronan propagerade ivrigt för tobaksodling, eftersom man här såg en chans att i merkantilismens anda minska importen och få en bättre handelsbalans. Entusiasmen hos borgarna var inte särskilt stor eftersom det visade sig vara svårt att odla tobak i det nordliga klimatet, och jordmänen passade inte heller alltid så bra.

Plantaget vid fattigkyrkogården drevs av en fabrikör med tobaksspinneri, en av de två som fanns i staden och som producerade tobak så att hela länets behov tillgodosågs. Plantaget fanns där ett par decennier. 1793 beslutade man skulle upphöra med begravingar inom staden och att upplåta tobakslandet för en utvidgning av fattigkyrkogår-

1822

den. Carolinaparkens äldsta, östliga del tillkom samtidigt som begravningsplatsen anlades. Marken anslogs genom ett gåvobrev 1802. I samband med utvidgningen av begravningsplatsen beslöt staden att man skulle avsätta det i söder angränsande området till park. 1805 begärde landshövdingen att beslutet skulle fastställas och att man skulle verkställa en "allmän lust- och promenadpark till stadens innewånarens nytta och förlustande" på jord mellan den utvidgade begravningsplatsen och den botaniska trädgården. Denna donationsjord hade blivit tillgänglig efter att innehavaren avlidit. Förutom stadbarnas nytta och nöje såg landshövdingen en fördel i att utsikten från kungliga slottet och slottsparken skulle bli prydligare med de nya trädplanteringarna, som också skulle mildra de stränga västvindarna under vintern. Kungligt majestät fastställde upplåtelsen av mark till ändamålet

samma år.

Det första skedet i anläggandet av parken var kyrkogårdsallén mellan botaniska trädgården och begravningsplatsen. Den raka allén följer den gamla stadsgränsen, på mark som frigjordes när de lador som stod uppställda där revs. Anledningen var att de utgjorde en brandfara. Det verkar inte som om man kom igång med de övriga planteringarna förrän efter en ganska lång tid. 1809 brann stora delar av Fjärdingen och i brandens efterföljd gjorde man nya stadsregleringar. De tomtägare som förlorade mark i och med regleringen anvisades tomter på den mark som hade anvisats till promenadplats. Byggnadsplatserna verkar inte ha varit attraktiva som hustomter. På en karta från 1822 redovisas byggnadstomter i området väster om biblioteket. Parken finns inte utsatt på kartan men däremot den nya det nya universitetsbiblioteket, som stod under byggnad.

På en karta från 1830 ser man hur den långa lindallén längs Kyrkogårdsgatan fortsätter förbi bibliotekets baksida och sedan i en rak linje ända fram till botaniska trädgården. Vid ett sammanträde i magistraten 1838 skrev man om "den för några år sedan

1849—1858

anlagda med växande träd och buskar nu befintliga promenadplats, emellan vägen till akademiska orangeriet och södra sidan av stadens begravningsplats”. Det verkar alltså som om parken började anläggas kring mitten av 1830-talet. 1839 diskuterade man

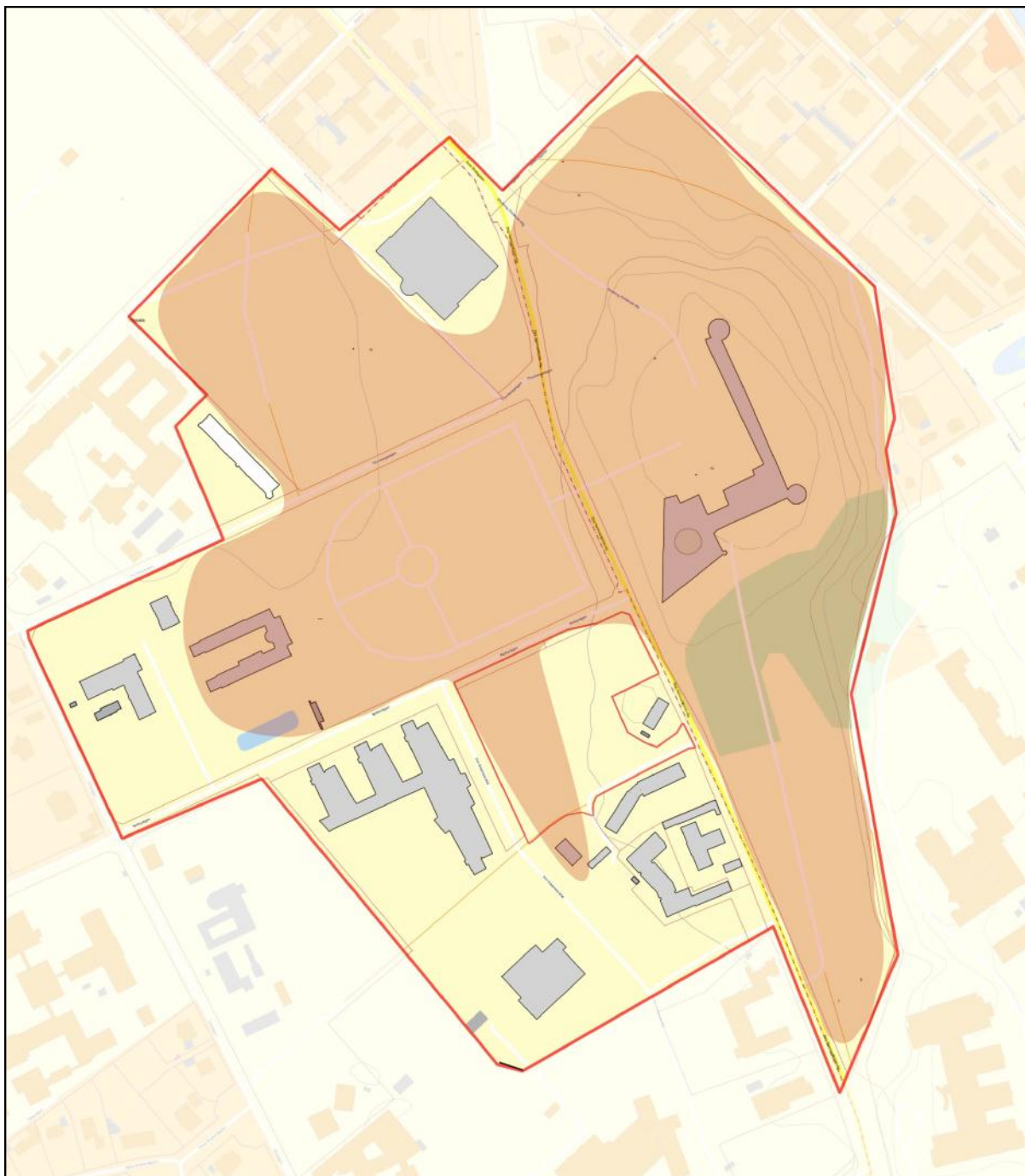

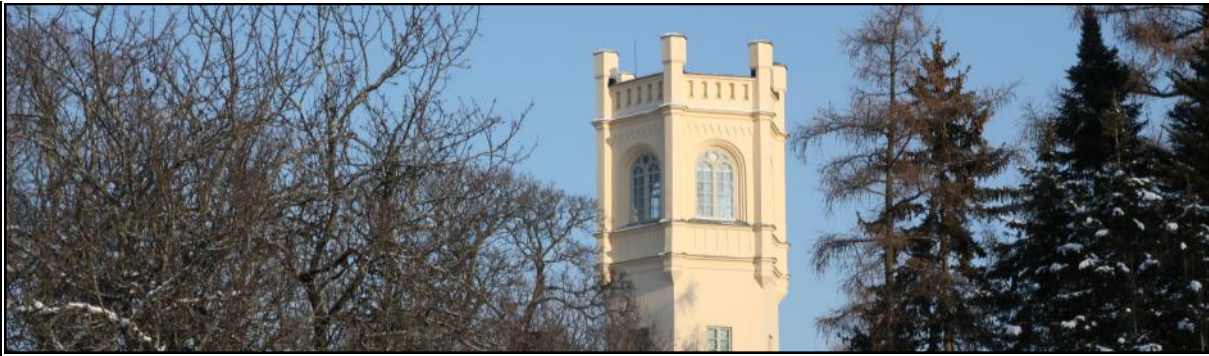
hur man skulle kunna fullborda parken så att den fick sin planerade form och storlek. Man behövde köpa in jord men hade inte medel för detta. Frågan var om inte akade-

min kunde bidra. Det hade man inte gjort tidigare, men nu var argumentet att akademins anläggningar och byggnader skulle förskönas av parkens iståndsättande. Akademien gick med på att bidra till inköpet av jord. Vid laga skifte tillkom ytterligare en markbit i parkens nordvästra hörn. Genom detta förvärv fick parken en regelbunden, rektangulär form.

Samtidigt som Carolinaparken färdigställdes gjordes planteringar i Slottsbacken. Vägen från borggården nerför slottsbacken till Carolina planterades med en allé, liksom Kung Jans väg söder om slottet. I de nedre delarna av slottsbacken anlades en park med promenadstigar och planteringar.

Kring mitten av 1700-talet gjorde naturvetenskaperna stora framsteg. Forskningen bars fram av tidens entusiasm för ekonomi och hushållning, och inriktningen präglades till stor del av nyttoaspekten. Detta gällde till exempel botaniken, där Linné var det mest framstående namnet, och kemin, som hade vuxit fram ur mineralogin och bergshanteringen och som hade fått ett nytt, stort laboratorium vid Västra Ågatan. I slutet av 1700-talet skedde akademins första expansion utanför stadsgränsen. Den var föranledd av de dåliga förhållandena i akademins botaniska trädgård, som låg vid Svartbäcksgatan. Klimatet ansågs dåligt, liksom jordmånen. Trädgården drabbades återkommande av översvämningar och vattenkvaliteten var undermålig. Dessutom var lokalerna bristfälliga och otillräckliga för den växande botaniska institutionens behov. Institutionens prefekt Carl Peter Thunberg föreslog Gustav III att denne skulle upplåta slottets lustträdgård till akademien för att inrätta en botanisk anläggning där. Uppsala slott var inte längre ett kungligt residens. Lustträdgården stod utan egentlig användning och kostade kronan mycket pengar. Det är inte konstigt att Gustav III gick med på Thunbergs förslag. 1787 undertecknade Gustav III gåvobrevet

till universitetet. Kungen skulle med egna medel bekosta anläggningen av en ny botanisk trädgård med alla nödvändiga hus, och för detta upplåta lustträdgården inklusive ytterligare 112 alnar vid dess västra sida. Detta krävdes för att man skulle få plats med det äreminne över Carl von Linné som donationen syftade till. Ett annat syfte var att man skulle underlätta för Linnés efterträdare att fortsätta vara ledande inom botaniken, gentemot utländska konkurrenter. Terrasseringarna upp mot borggården ingick inte i donationen utan fortsatte att tillhöra slottet. Olof Tempelman fick uppdraget att rita den nya byggnaden, ett kombinerat äreminne, orangeri och museum. Grundstenen hade lagts av kungen redan

1787 men det dröjde innan byggnaden stod färdig. Kungen var inte nöjd med Tempelmans ritningar och uppdraget gick 1788 vidare till Louis Jean Desprez. En grundförutsättning i gestaltandet av anläggningen var att byggnaden skulle utgöra en praktfull fond sett från slottet, ett tempel i en park. 1805 stod byggnaden färdig, men invigning-

en fick vänta till 1807 då hundraårsminnet av Carl von Linnés minne firades. 1804 beskriver den tyska vetenskapsmannen Ernst Moritz Arndt hur trädgården runt omkring är beskuggad av höga träd och omgiven av en mur.

1805, samtid som orangeriet färdigställdes, utvidgades botaniska trädgården ytterligare åt väster. Det fanns behov både av kompletterande byggnader och mark för odlingar. Tillökningen, drygt två tunnland stor, bestod av åkermark och löstes genom åkerbyten mellan akademien och staden.

Under 1950-talet utfördes åtgärder på trädgårdens inramning. Man satte upp nya staket efter Thunbergsvägen och Villavägen och restaurerade en stor del av de gamla tegelmurarna. Det gamla staketet mot Stockholmsvägen ersattes med ett järnstaket, beläget omkring 3 meter längre in. Samtidigt fälldes ett 15-tal almar. En dubbelgrind omgiven av två mindre grindar sattes in och en stentrappa byggdes i slottstrappornas förlängda axel, från Stockholmsvägen ned i trädgården. Man gjorde också olika undersökningar av trädgårdens växtmaterial. Man kom fram till att granhäckarna hade planterats omkring 1840 och att de äldsta av de planterade granarna hade satts

i jorden så tidigt som omkring 1760.

Under 1970-talet växte intresset för att återskapa den Hårlemanska trädgården. Olika undersökningar och uppmätningar gjordes för att undersöka vilka förändringar som hade skett i trädgården sedan mitten av 1700-talet, och hur mycket av den gamla trädgården som fanns kvar. Redan 1972 togs ett steg för att återskapa trädgården. Då omplanterades de formklippta, ympade granplantor som hade tagits fram från de ursprungliga 1700-talsgranarna, och planterades i enlighet med Hårlemans plan. Arbena med återställande intensifierades sedan med sikte på att upprustningen skulle vara klar till universitetets 500-årsjubileum 1977. En uppmätning visade att mycket av Hårlemans plan fanns kvar, men att små förskjutningar och avvikelser i till exempel gränserna mellan gräs och grus

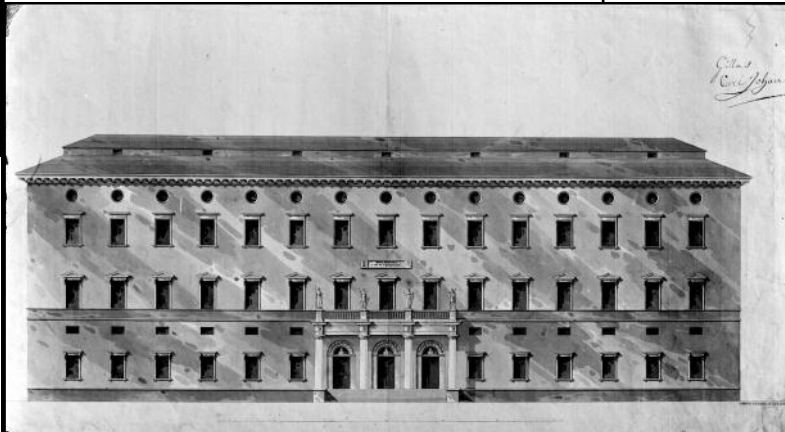

och mindre ändringar av mått hade förtagit en del av anläggningens strikthet. Trädgårdsarkitekten Walter Bauer fick i uppdrag att återskapa barockträdgården och upprustningen skedde 1974 efter Bauers plan.

Carolina Rediviva

Nästa stora projekt för akademien var en ny

biblioteksbyggnad. Det berättas att det var dåvarande universitetskanslern, kronprinsen Karl Johan, som låg bakom den monumentala placeringen av byggnaden, uppe på höjden vid slutet av backen vid Drottninggatan. Han hade 1811 promenerat runt tillsammans med representanter för universitetet och fångats av det ståtliga läget. Året

efter upplåt han den aktuella tomtmarken till akademien. Sedan 1660-talet låg Fjärdingstullen vid den planerade byggtomten och intill tullen låg landshövdingens stall och köksträdgård. Landshövdingen fick ersättningsjord i form av den gamla slottsköksträdgården, som vid denna tidpunkt var utarrenderad till professor Thunberg. 1820 startade arbeten, efter ritningar av Carl Fredrik Sundvall. Ritningarna omarbetades senare, och 1841 stod den gigantiska byggnaden färdig. Den fick namnet Carolina Rediviva, den återuppståndna karolinska

akademien. Namnet syftade på den gamla huvudbyggnaden för universitetet, Academia Carolina, som hade legat vid Riddartorget och som revs 1778. På sätt och vis kan man säga att byggnaden utgör en slags antites till idéerna bakom 1643 års stadsreglering, som enligt antikt mönster byggde på två korsande huvudaxlar med förlängning

ut i omlandet i form av landsvägar. Det omtalas i äldre beskrivningar hur man från ”nya torget”, dagens Stora torget, kunde se fyra stadstullar; Svartbäckstullen i norr, Vaksalatullen i öster, Kungsängstullen i söder och Fjärdingstullen i väster. Nu spärades den öst-västliga axeln av

en stor, monumental byggnad uppe på åsen istället för att leda vidare ut i landskapet.

Carolina Rediviva har byggts till på baksidan i flera omgångar, men har fått bibehålla sin magnifika fasad mot Drottninggatan intakt.

Nya institutionsbyggnader

Under senare hälften av 1800-talet skedde en omfattande expansion av institutionsbyggnader på de forna stadsåkrarna på Kungsgärdet. Åkermarken hade inte samma betydelse som tidigare för stadens försörjning. Goda transporter och ett mer specialiserat näringsliv gjorde att staden inte längre hyste bondgårdar. Det måste ha legat nära till hands att expandera universitetet i området utanför den västra stadsgränsen. Här var det nära till det anrika

universitetets äldre byggnader och här kunde den statligt ägda jorden upplåtas för akademins räkning.

Universitetet hade allt sedan Gustav II Adolfs jorddonationer under första hälften av 1600-talet kunnat leva på avkastningen från dessa. Det innebar att man hade ett visst mått av självständighet gentemot centralmakten. Med universitetets kraftiga expansion med nya lärostolar och ett kostnadskrävande biblioteksbygge räckte inte längre de egna medlen till. Staten fick gå in och ge årliga anslag till universitetet från och med 1834. Från början var anslaget

blygsamt, men det växte under årens lopp till betydande summor. Statens grepp om universitet blev hårdare, och det inordnades i den statliga byråkratin som ett statligt verk bland andra.

De naturvetenskapliga ämnena nådde stora framgångar under slutet av 1800-talet. De nya rönen kunde tas i bruk i den snabba tekniska utvecklingen, till gagn för samhället. Nya lokaler för den kemiska institutionens verksamheter behövdes och det gamla kemiska laboratoriet vid ån övergavs när det nya Chemicum stod färdigt 1859.

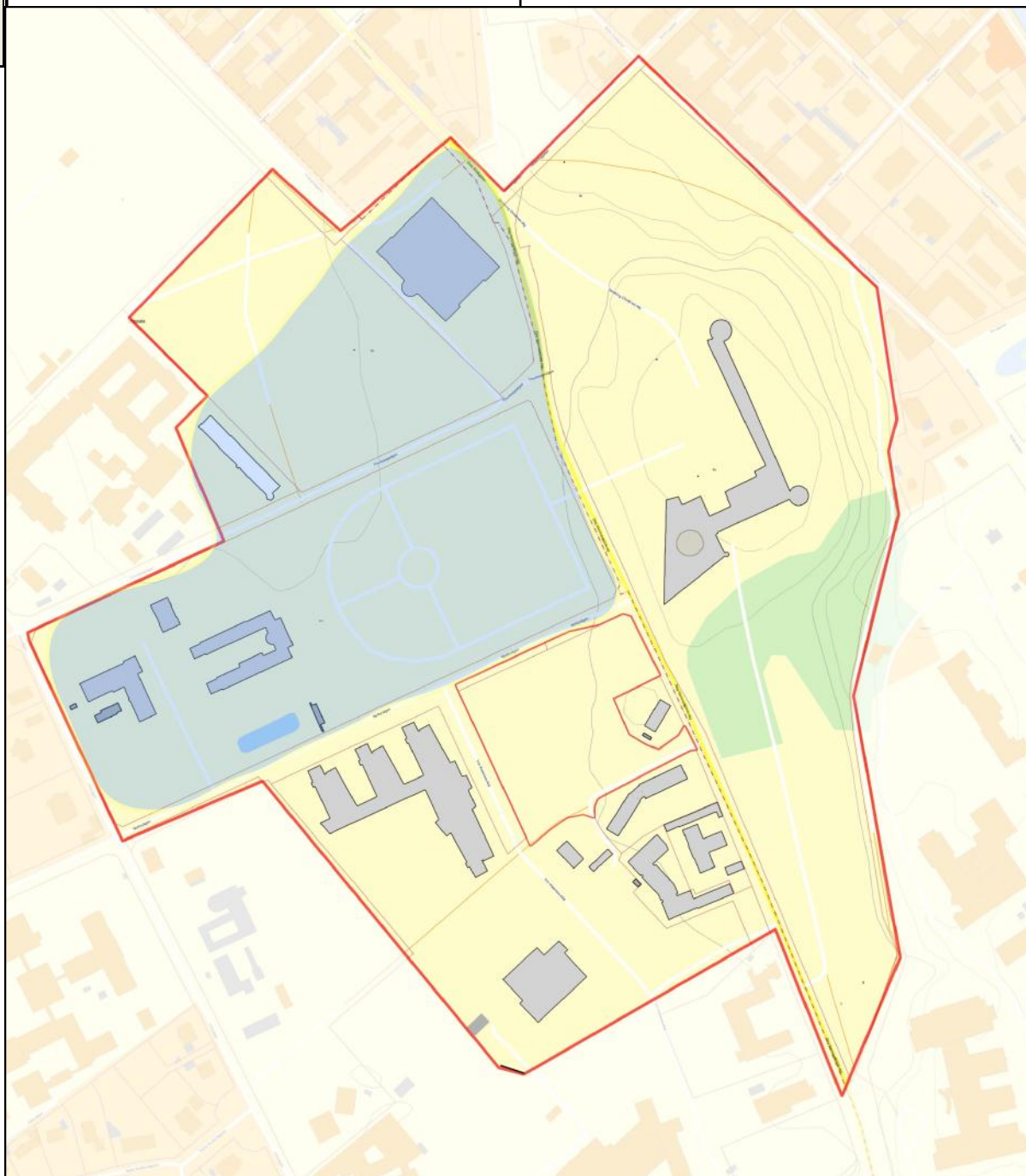
Tomtplatsen i kanten av Carolinaparken hade diskuterats redan 1853. Vissa ansåg att byggnaden borde uppföras inne i staden, där den skulle bidra mer till stadens försköning än vid den undanskymda platsen bakom Carolina. Man hade dock av sakkunskapen blivit upplyst om att den gamla kemikumtomten nere på staden hade så dåliga grundförhållanden att det inte skulle gå att uppföra en byggnad där. Dessutom menade man att parken skulle bli mycket förskönad av den nya byggnaden, inte minst med den byst av Carl XIV Johan som planerades i den stora mittgången mellan Carolina och den nya kemibygnaden. För att få tillgång till byggnadstomten, som delvis låg på stadens åker, erbjöd sig universitetet att sköta stadsstaketet mellan orangerimuren

och kyrkogården, och att årligen skyffla Carolinaparkens sandgångar. Byggnaden inplacerades så att den låg mitt framför Carolina Rediviva, inordnad i den väst-östliga huvudaxeln i 1643 års regleringsplan.

Behoven för verksamheten i den botaniska trädgården krävde också nya byggnader. 1894 byggdes en ny tjänstebostad för prefekten, trädgårdsmästaren och amanuenssen, vilken lösgjorde utrymmen i orangeribygnaden för andra ändamål. 1939 stod en

ny byggnad för institutionen för fysiologisk botanik färdig i trädgårdens västligaste del.

När först den botaniska trädgården och sedan den kemiska institutionen etablerade sig på Kungsgärdet var det starten på en omfattande expansion av institutionsbyggnader på de gamla kronoåkrarna väster om slottet. Kring 1900 byggdes området kring det kemiska

laboratoriet ut med det nya Kemikum 1904 och Fysikum 1908. Nästa stora steg i utvecklingen skedde i mitten av 1900-talet. Till grund låg då en generalplan för universitetets byggnad som hade tagits fram 1948. En av tankarna bakom planen var att man skulle sammanföra besläktade ämnen till grupper av fristående byggnader. Ett stort antal byggnader med

ämnesorienterade kluster byggdes i området under senare hälften av 1900-talet. I Blåsenhusområdet uppfördes bland annat byggnadskomplex för Sveriges Geologiska Undersökning (1976—1978), Patologiska institutionen (1936), Wallenbergslaboratoriet (1964), Växtbiologiska institutionen med tillbyggnad för växtekologi 1966 samt

Farmakologiska institutionen. Kvarteret kom att präglas av storskaliga byggnader där varje institution och verksamhet strävade efter ett eget uttryck. I de norra och östra delen av Blåsenhusområdet fortsatte länge den pågående markanvändningen

med odlingar, växthus och mindre ekonomi- och bostadsbyggnader. Trädgården Lugnet fungerade som handelsträdgård under ledning av länsfängelset fram till 1970-talet, och även plantskolan mellan Lugnet och botaniska trädgården var igång.

Ett nytt expansionskede skedde under början av 2000-talet. Efter en plan 2003

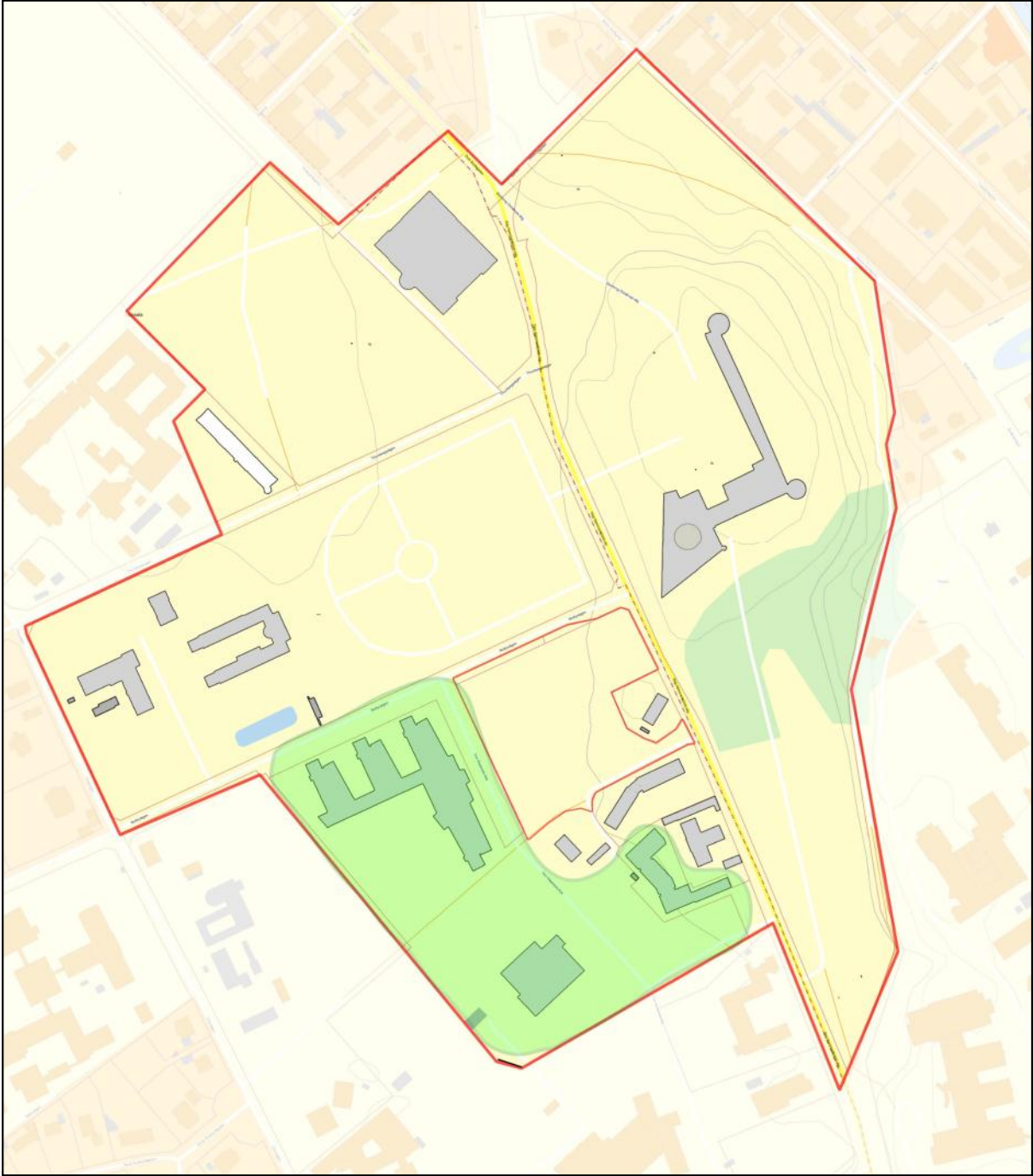

uppfördes en u-formad nyfunktionalistisk byggnad runt det gamla länsfängelset vid Dag Hammarskjölds väg. Denna byggnad var avsedd för kontor och mindre lägenheter. 2006 påbörjade projekteringen av ett mycket stor komplex i Blåsenhusområdets nordligaste del, Pedagogikum. Byggnaden var kontroversiell, både genom sin storlek och sin belägenhet alldeles intill botaniska trädgården, slottet och byggnadsminnet lägenheten Lugnet. Kritiker framförde bland annat att upplevelsen av botaniska trädgården skulle bli lidande, men när byggnaden med sina parker stod färdig fick den UNT:s stadsmiljöpris. Anläggningen ritades av Tema arkitekter och Tema landskapsarkitekter.

Friskvårdsanläggningen Campus 1477, som ritades av Aros arkitekter, stod färdig ungefär samtidigt som Pedagogikum. Man valde att låta den utgöra en separat byggnad för att göra det lättare att upplåta den till andra än lärarstudenter, och för att kunna vitalisera Blåsenhusområdet även efter kontorstid.

Sedan några år tillbaka planeras för en ny administrationsbyggnad i kvarteret Plantaskolan i Blåsenhusområdets nordöstra hörn. Universitetet framför att utvecklingen har lett till att norra delen av Blåsenhus kommit att bli i mitten av universitetets utvecklingsområde, samtidigt som det gamla universitetshuset från slutet av 1800-talet har spelat ut sin roll som säte för administration och universitetsledning. Nu vill man uppföra en byggnad på tomten för att markera en central punkt, geografiskt och verksamhetsmässigt.

Engelska parken är en av Uppsalas mest berömda platser, för många känd genom Owe Thörnqvists "Rumba i Engelska parken". Redan i slutet av 1700-talet var platsen precis utanför Fjärdingstullen en omtyckt promenadplats, och i början av 1800-talet planterades en anslående allé som löpte längs med Kyrkogårdsgatan och vidare ända fram till botaniska trädgården. Samtidigt anslogs mark till en ny promenadplats, men det dröjde tills parken började anläggas. Det tycks ha varit en bit in på 1830-talet, samtidigt som Carolina Rediviva började bli klar. Den park man anlade var samkomponerad med biblioteket—den kallades för övrigt Carolinaparken—och därmed också med stadens rutnätssystem. I rät vinkel mot kyrkogårdsalén anlades en bred grusgång, i Drottninggatans tänkta fortsättning på baksidan av Carolina Rediviva. Grusgången avslutades med en rundel i parkens västra ände. Mitt mellan den avslutande rundeln och Carolina Redivivas västra flygel gjordes en utvidgning av grusgången, där en byst av Karl XIV Johan sattes upp. Mellan de två huvudaxlar-

na anlades ett finmaskigt nät av slingrande gångar, som gav parken en för tiden populär "engelsk" karaktär. I samband med laga skifte utvidgades parken så att den fick regelbundna, raka gränser. En ny byggnad för den kemiska institutionen uppfördes i Carolinaparken 1859. Byggnaden lades ut över rundeln i väster och kom därmed att bilda en ny fond för Drottninggatans grusade fortsättning bakom Carolina Rediviva.

Kulturhistoriskt värde

Engelska parken är en av Uppsalas mest kända anläggningar. Den visar hur stadsborna i slutet av 1700-talet började ägna sig åt promenader och andra förlustelser i na-

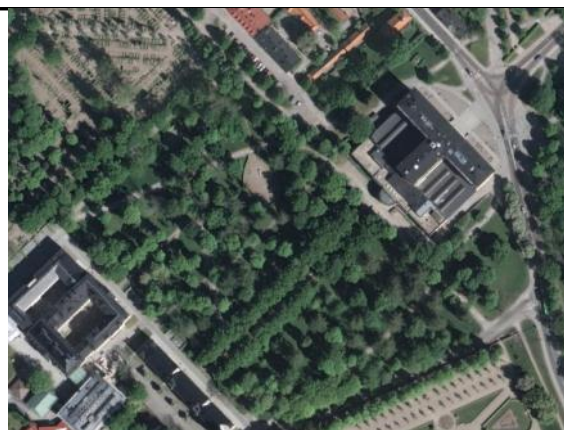
tursköna miljöer. Engelska parken är en del av det stora område med trädgårdar och parker som sträcker sig över Slottsbacken och Botaniska trädgården.

Parkens utformning med sina huvudaxlar och slingrande nät av gångar är intressant ur trädgårds- och stadsplaneringshistoriskt synvinkel.

Genom utformningen binder parken ihop Carolina Rediviva med Philologicum och vidare till de andra miljöer kring och på botaniska trädgården som är uttryck för akademins landvinningar under 1800-talet.

Värdebärande egenskaper

- de höga träden mot botaniska trädgården, som ger denna en estetisk tilltalande inramning åt norr. Denna funktion var ett av motiven till att parken anlades under första hälften av 1800-talet.
- Parkens öst-västliga axel, som visar att både parken och biblioteksbyggnaden är samkomponerad med hela stadens öst-västliga axel i form av Vaksalagatan och Drottninggatan
- Parkens nord-sydliga axel i form av en allé, som möjliggjordes när mark frilades längs stadsgränsen när ladorerna som låg där under 1700-talet revs
- Det vindlande, finmaskiga nätet av gångar utanför de två huvudaxlarna, som visar på promenadplatsidealet under första hälften av 1800-talet

Förstärkande strukturer

- de två byggnaderna, Philologicum och Carolina Rediviva, som utgör centrerade fondmotiv för den stora mittgången och utgör en del av parkens gestaltning
- Slottsbackens planteringar, som är utförda vid samma tid som parken och som ger ett sammanhängande parkstråk som fortsätter förbi slottet

Det berättas att det var dåvarande universitetskanslern, kronprinsen Karl Johan, som låg bakom den monumentala placeringen av byggnaden, uppe på höjden vid slutet av backen vid Drottninggatan. Han hade 1811 promenerat runt tillsammans med representanter för universitetet och fångats av det ståtliga läget. Året efter upplät han den aktuella tomtmarken till akademien. Uppdraget att rita byggnaden gick till Carl Fredrik Sundvall. Bygget påbörjades 1817. 1821 avsade sig Sundvall uppdraget eftersom han inte kom överens med universitetet och byggledningen om ändringar som dessa ville göra. Sundvall efterträddes av Carl Johan Hjelm. Byggnaden stod färdig 1834 och invigdes med att

kungen höll en galamiddag i festsalen.

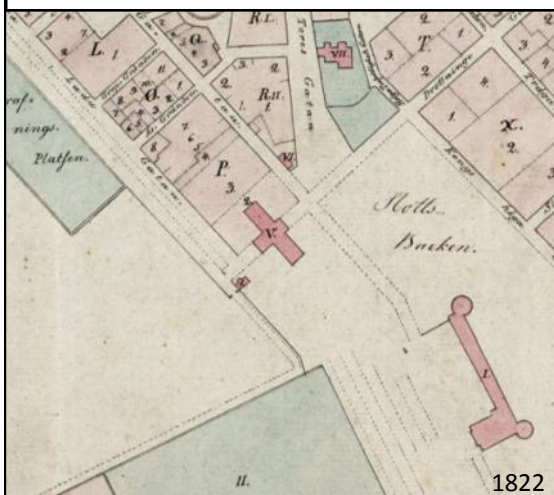
Den eftersträvade monumentaliteten uppfylldes helt av den nya byggnaden, som vände en mycket hög och bred, ganska

stramnyklassicistisk fasad mot Drottninggatan. Den kom att utgöra en fond i väster

för det gamla rutnätssystemets väst-östliga huvudaxel. Höjdläget i kombination med att den omgivande bebyggelsen var låg gjorde att biblioteket syntes från långt håll. Äldre bilder visar hur Carolina Rediviva i den östliga delen av huvudaxeln, långt utanför Vaksalatullen, framträdde som ett mer centralt

och betydelsefullt monument än både domkyrkan och slottet.

1888—1892 skedde en första ombyggnad, som bland annat innebar att man i det västliga tvärskeppet, trapphusflygeln, tog upp två nya fönsteraxlar i befintlig mur. 1913—1917 förlängdes tvärskeppet med tre fönsteraxlar i samma höjd. Fasaderna gestaltades som tidigare. Vinkelrätt mot den tillbyggda trapphusflygeln uppfördes en lägre tvärställd byggnad med absid. Utbyggnaden inkräktade på Carolinaparken och gjorde att parkens huvudaxeln i form av Kyrkogårdsallén snarare kom att bilda parkens avslutning i öster. Nästa större ombyggnad skedde 1934—1945 då den västliga tvärbyggnaden förlängdes så att den fick samma längd som huvudbyggnaden. 1964—1971, slutligen, fylldes utrymmena

mellan tvärbyggnaden och huvudbyggnaden med låga byggnader efter ritningar av Peter Celsing.

Kulturhistoriskt värde

Carolina Rediviva är en betydelsefull del i de uttryck som vittnar om akademins landvinningar under 1800-talet. Byggnaden utgör en länk mellan de äldre universitetsbyggnaderna kring domkyrkan, med universitetshuset från slutet av 1800-talet, och den stora expansionen kring botaniska trädgården och Blåsenhusområdet.

Byggnaden har ett mycket stort stadsmiljövärde som fond för "paradgatan", Vaksalagatan—Drottninggatan. Den ger dignitet och tydlighet åt den väst-östliga huvudaxeln i 1643 års regleringplan och är en symbol för den starka 1800-talsakademien, lika betydelsefull som kungamakten och kyrkan.

Byggnaden är också en del av en samkomponerad miljö med stora värden, bestående av Carolina Rediviva, Engelska parken och Philologikum.

Värdebärande egenskaper

- den höga trapphusflygeln åt Engelska parken, som visar byggnadens orientering i stadsplaneaxeln
- Den stora, nyklassicistiska huvudfasaden mot Drottninggatan vars utformning placerar in den under första hälften av 1800-talet
- Byggnadens höjd, som visar på dess dignitet i förhållande till omgivning-

en

Stödstrukturer

- Vaksalagatans—Drottninggatans raka sträckning som gör att den kan bilda ett fondmotiv i centralperspektiv
- Avsaknaden av andra byggnader i dess närhet, som gör att man kan se hela fasaden från en utsiktspunkt vid foten av Drottninggatans backe
- Förhållandevis låg bebyggelse längs övre delen av Drottninggatan, som gör att man kan få en uppfattning om byggnadens dominans i det tidiga 1800-talets stadslandskap
- Engelska parkens breda grusgång mellan Carolina Rediviva och Philologicum, som visar stadsplaneaxelns

förlängning och binder ihop universitetsbiblioteket med universitetets expansion i Kungsgärdet under senare hälften av 1800-talet

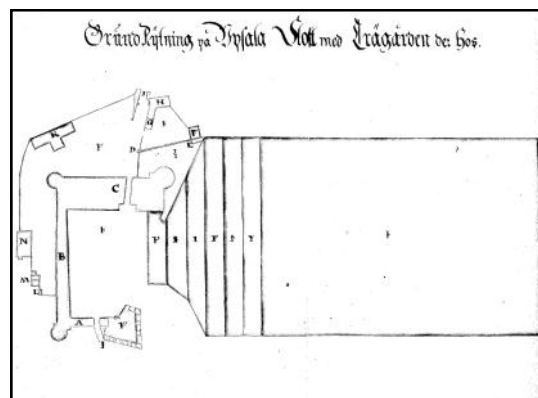

Olof Rudbeck fick 1665 i uppdrag av drottning Kristina att anlägga en ny lustträdgård väster om slottet. Den tidigare lustträdgården hade legat längre söderut och hade inte varit en del av slottsanläggningens arkitektoniska komposition. I början av 1600-talet hade den forna vasaborgen omvandlats till ett praktfullt renässansslott och till detta slott skapade Rudbeck en barockträdgård i ett anslående centralperspektiv. Huvuddelen av trädgården placerades nere på åkern i Kungsgärdet, en bra bit nedanför slottet uppe på Kasåsen. Den stora nivåskillnaden mellan borggården och trädgården överbyggde Rudbeck genom ter-

rassering av slänten. Den södra bastionen, Gräsgården, satte den yttre gränsen för terrasseringarna i söder. Runt trädgården upp-

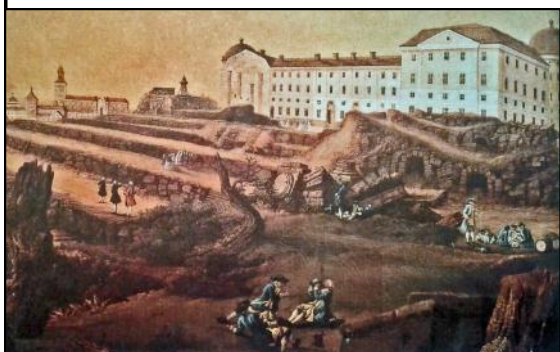
fördes den tegelmur i renässansförband som fortfarande finns kvar längs norra respektive södra långsidan.

Anläggandet innebar att borggården fick sänkas och omfattande terrasseringar utfördes. Enligt undersökningar som genomfördes 1947 utfördes terrasserna med fasader och kortsidor gråsten. 1699 blev tegelmuren med sandstensfot som omsluter trädgården färdig. En karta som upprättades efter branden 1702 visar slottet med kungsträdgården i detalj. Slänten ned mot Kungsgärdet har terrasserats i sex terrasser och nedanför dessa breder trädgården ut sig inom en rektangulär inhägnad.

Efter branden förföll både slottet och träd-

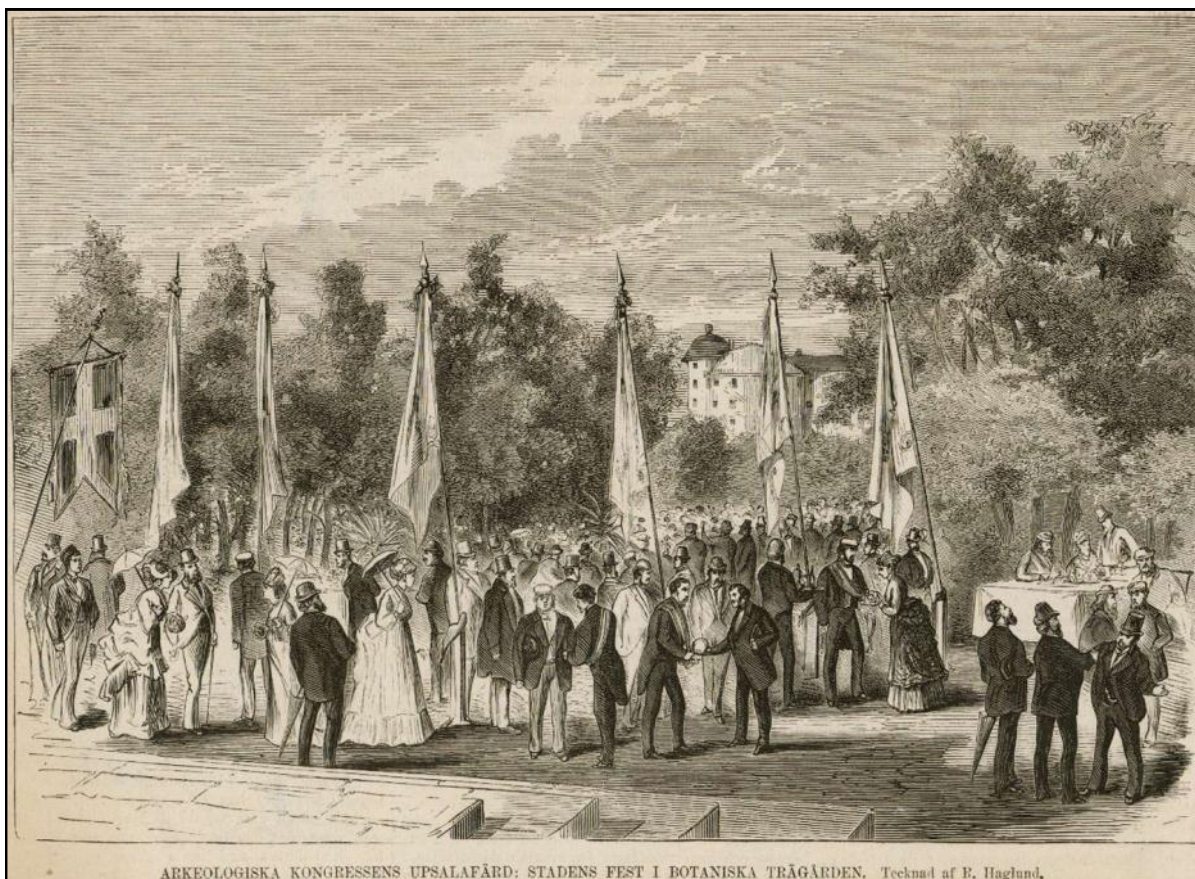
gården. 1744 fick Carl Hårleman i uppdrag att sätta hela slottsanläggningen i stånd. Hårleman inordnade sig till största delen i den övergripande struktur som Rudbeck hade skapat. Varken Rudbeck eller Hårleman tog in de gamla bastionerna som en del av gestaltningen av trädgården. Hårleman sökte skapa en helhet bestående av slottets borggård, västfasad, flyglarna och lustträdgården. För att få den önskade symmetrin i anläggningen planerade han för två likadan sidoflyglar, men bara den södra kom till utförande. Hårlemans plan var att bygga om Rudbecks terrasser och ersätta dem med ett hästskoformar trapp- och rampsystem, men detta kom heller aldrig till utförande. Arbetet utfördes av trädgårdsmästaren Burman som från 1744 arrenderade trädgården. Arrendet förnyades löpande ända tills 1764 då han avled. Man var nöjd med hur arbetet utfördes och med den kostnad och flit som Burman lade ner på trädgården. Burman arrenderade både den kungliga lustträdgården och den kungliga köks-trädgården. Trädgårdsmästarens tomt låg mitt emellan de två trädgårdarna, på samma plats som nuvarande lägenheten Lugnet. 1773 arbetade man fortfarande med anläggandet av lustträdgården. För att fullborda ritningarna behövde man arbeta med "vallarnas planerande". På en målning

av Olof Säfvenbom 1775 kan man mycket riktigt se att det förekommer arbeten på de övre terrassernas. Terrasserna har stödmurar av stora gråstensblock och är skarpt utskurna, som gigantiska plan- och sättsteg. Bastionsruinerna ingick inte i Hårlemans slottsanläggning, och de lämnades åt att fortsätta förfalla. Efterhand fick stadsborna tillstånd att bryta tegel från bastionsruinerna för att uppföra stenhus i staden. Rasmassorna vallades till slut ihop till kullar överväxta av gräs.

Efter branden 1702 hade slottet huvudsakligen fungerat som landshövdingeresidens och hemvist för länsstyrelsen. Upprustningen av Hårleman hade initierats av den dåvarande kronprinsen Adolf Fredrik som hade planer på att använda slottet som residens. Så blev dock aldrig fallet. När akademien var i behov av en ny botanisk trädgård i slutet av 1700-talet donerade Gustav III villigt lustträdgården för ändamålet, men behöll slottsterrasserna.

Skapandet av en botanisk trädgård av den gamla lustträdgården innebar inte att de estetiska ambitionerna minskade, tvärtom. Trädgården förlängdes västerut och ett kombinerat äreminne över Carl von Linné, museum och orangeri placerades som ett antikt tempel i foden av slottets, slotterrassernas och den Hårlemanska trädgårdens mittaxel. Man kan se arrangemanget som en parallell till den berömda bruksmiljön i Forsmark, där bruksherrgården placerades i ena ändan av den raka bruksgatan och kyrkan i den andra. Här motsvarar slottet bruksherrgården och det antika templet,

ARKEOLOGISKA KONGRESSENS UPSALAFÄRD; STADENS FEST I BOTANISKA TRÄDGÅRDEN. Tecknad af E. Haglund.

Linneanum, motsvarar kyrkan. Linneanum stod färdigt 1804. Året efter utökades botaniska trädgården ytterligare åt väster, för att få plats med nya planteringar och byggnader.

En stor förändring i området genomfördes på 1820-talet, då den nya Stockholmsvägen drogs på en av slottsterrasserna. Det innebär att slottsanläggningen även fysiskt styckades upp i två delar. På fotografier från slutet av 1800-talet kan man se hur

trädgården och dess omgivning har börjat bli vildvuxen och svåröverblickbar. Slottsterrasserna förföll, trappstegen övertorvades och blev till en mjukt böljande slänt.

För att möta behovet av en växande verksamhet byggdes en prefektvillan 1894 på trädgårdens mark, norr om orangeriet.

Under början av 1900-talet utfördes arkeologiska undersökningar av de två övertorvade bastionerna. Efter hand som byggnadsdelar frilades gjordes reparationer och skyddsåtgärder. Man la också provisoriska tak. Först under 1940 grävdes ruinerna ut mer fullständigt och rekonstruerades. Resultatet av arbetena blev de distinkta, höga bastionsmurar som idag präglar en stor del av upplevelsen av slottsanläggningen, men som inte utgjorde en del av Hårlemans ge-

staltning. Även terrasserna undersöktes och man kom fram till att de mycket riktigt varit utförda ungefär på det sätt som Säfvenboms målning från 1775 visar.

Under senare hälften av 1900-talet växte intresset för att återskapa den Hårlemanska slottsanläggningen med lustträdgård, slott och terrasser i en samkomponerad helhet. Man utförde undersökningar av växtmaterial och uppmätningar av gångar och planteringar för att se vad som återstod av den gamla lustträdgården. En upprustning och rekonstruktion utfördes 1977 efter handlingar av trädgårdsarkitekten Walter Bauer. 1986 fortsatte arbetena med röjning och andra åtgärder på terrasserna.

Kulturhistoriskt värde

Botaniska trädgården med slottsterrasserna, och med slottet och dess borggård som en oundgänglig del, är en anläggning med tre tidsskikt som vart och ett bildar ett historiskt monument av nationellt intresse:

- Rudbecks lustträdgård med terrasser från andra hälften av 1600-talet
- Hårlemans lustträdgård från mitten av 1700-talet, med ny utformning av planteringar och gångar och med en samkomponering med slottet som omgestaltades vid samma tid
- Gustav III:s botaniska trädgård med avskiljande av slottet från trädgården och med den monumental avslutningen av trädgårdens mittaxeln med ett äreminne över Carl von Linné

Hela miljön, med trädgården, Linneanum, Prefektvillan och Fysbot, är ett uttryck för den botaniska institutionen styrka och expansion i Carl von Linnés efterföljd, från slutet av 1700-talet till andra hälften av 1900-talet.

Värdebärande egenskaper

- Barockträdgårdens symmetriaxel som är grundläggande för gestaltningen och som delar långslottet, slottsterrasserna, trädgården och Linneanum i två spegelvända delar och som markeras av den centrala gången från borggården till Linneanum. Symmetriaxeln upplevs främst från borggården men i viss mån även från Linneanum.
- De tre, tydligt urskiljbara utbyggnadsetapperna av botaniska trädgården: den ursprungliga utsträckningen efter Rudbecks plan, utvidgningen åt väster i samband med Gustav III:s donation till akademien 1793 för att inrymma Linneanum respektive utvidgningen 1805 för planteringar och byggnader på trädgårdens "bakgård" längst i väster.
- Mönstret av planteringar och grusgångar, som är en rekonstruktion från 1970-talet av Hårlemans trädgårdsdesign från 1740-talet
- Tegelmurarna i norr och söder i den äldre trädgården, som uppfördes av Rudbeck och vars utsträckning i västlig riktning tillsammans med

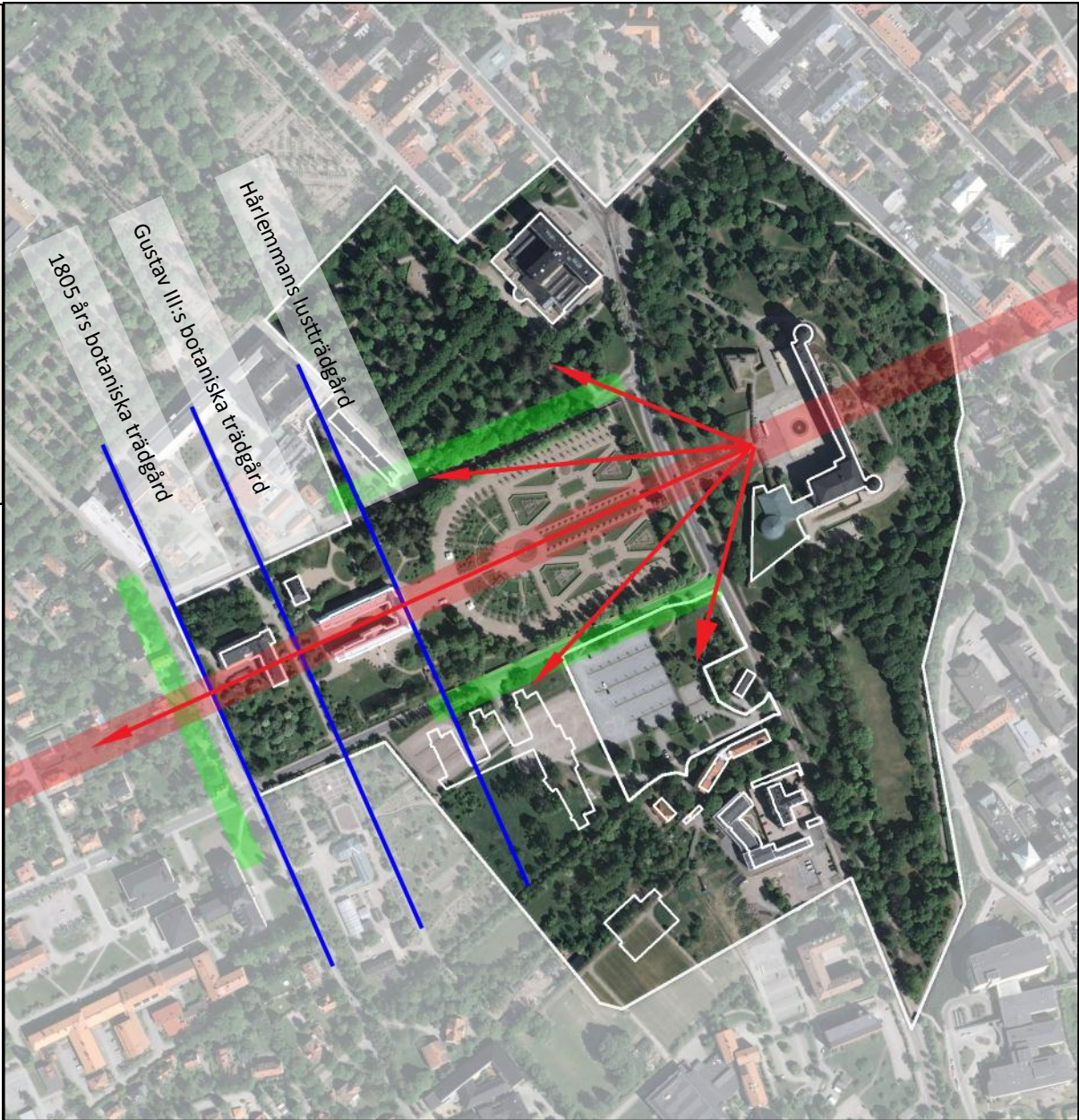
Linneanums frontfasad markerar omfattningen av 1600-talets kungliga lustträdgård

Stödstrukturer

- Engelska parkens höga träd som bildar en ram kring trädgården på dess norra sida. Ända sedan 1700-talet har man strävat efter att omge Botaniska trädgården med trädrader, både av estetiska skäl och för att skydda växtligheten. Carolinaparken hade det uttalade syftet att "försköna" botaniska trädgården.
- Avsaknad av höga byggnader bakom Linneanum, vilket gör att man ännu kan uppfatta byggnaden som det fondmotiv den var ämnad att vara
- Dag Hammarskjölds led, som bryter sambandet mellan slottet och dess terrasser och den botaniska trädgården och som därmed ger uttryck för lustträdgårdens avskiljande från slottet i samband med att den övergick till att bli botanisk trädgård.
- Kommunikationen med lägenheten Lugnet på den gamla trädgårdsmästartomten, där troligen kungsträdgårdsmästaren och arrendatorn Burman, som anlade köks- och lustträdgården efter Hårlemans ritningar, bodde kring mitten av 1700-talet
- Det obebyggda norra hörnet av kvarteret Plantskolan, som på andra sidan symmetriaxeln motsvaras av Engelska parkens östra hörn, ger symmetri och grön inramning i botaniska trädgårdens östra del
- Slottsterrasserna, som var en del av Rudbecks och Hårlemans lustträdgårdar men som avskildes när Gustav III donerade den plana delen av trädgården för inrättandet av en botanisk trädgård
- Slottets fasader mot väster, som var en del av Hårlemans gestaltning av hela anläggningen
- Vy i höglänt centralperspektiv från borggården som gör att barockträdgårdens arkitektur kan upplevas

Analys: Botaniska trädgården

Fram till 1862 hade fängelset funnits i det södra slottstornet. I detta fängelse hölls inte fångarna isolerade från varandra. En bit in på 1800-talet hade nya idéer om fångvård börjat växa fram, och 1841 fattades ett riksdagsbeslut om en reformering och, som man såg det, en humanisering av vården. Det skadliga inflytande som fångarna hade på varandra skulle brytas genom att de hölls isolerade dygnet runt i separata celler. Det gav dem också möjlighet att begrunda sitt öde och komma på bättre tankar, bland annat genom regelbundna samtal med fängelseprästen. Efter riksdagsbeslutet byggdes ett stort antal cellfängelser runt om i Sverige, de flesta enligt en av två normaltyper. De större fängelserna fick en T-formad plan.

1859 upprättades ritningar till det nya centralfängelset i Uppsala av arkitekterna Anckarsvärd och Söderberg och 1862 var det färdigt att tas i bruk. Fängelset inrymde 68 celler och till den T-formade normaltypen. Fasaden utformades i en historiserande, medeltidsinspirerad stil. Gavlarna

var rikt utsmyckade med tureller, småtorn. Mellan turellerna fanns tinnar, alltså murupphöjningar omväxlande med muröppningar som simulerar ett bröstvärn på en försvarsanläggning. Denna "fästningsarkitektur" ansågs passande i ett tidevarv då varje byggnadstyp skulle hämta sin inspiration i en historisk epok som i symbolisk mening kunde prestera essensen av byggnadens innehåll.

Tomt för det nya fängelset hade anslagits precis väster om landsvägen till Stockholm, på impedimentmark söder om landshövdingestallet, inte så långt från fängelsets tidigare plats i slottstornet. Ungefär samtidigt som södra slottstornet utrymdes anlades en fängelsepark söder om slottet. Fängelsedirektören fick sin tjänstebostad i lägenheten Lugnet och handelsträdgården drevs av fängelset, var interner fick arbeta med trädgårdsskötseln.

Kulturhistoriskt värde

Länsfängelset kan ses som en del av den omfattande maktutövning som utgick från

slottet. Den är socialhistoriskt intressant eftersom den tillsammans med södra slottstornet visar hur fångvården reformerades i vad man betraktade som human riktning kring mitten av 1800-talet.

Värdebärande egenskaper

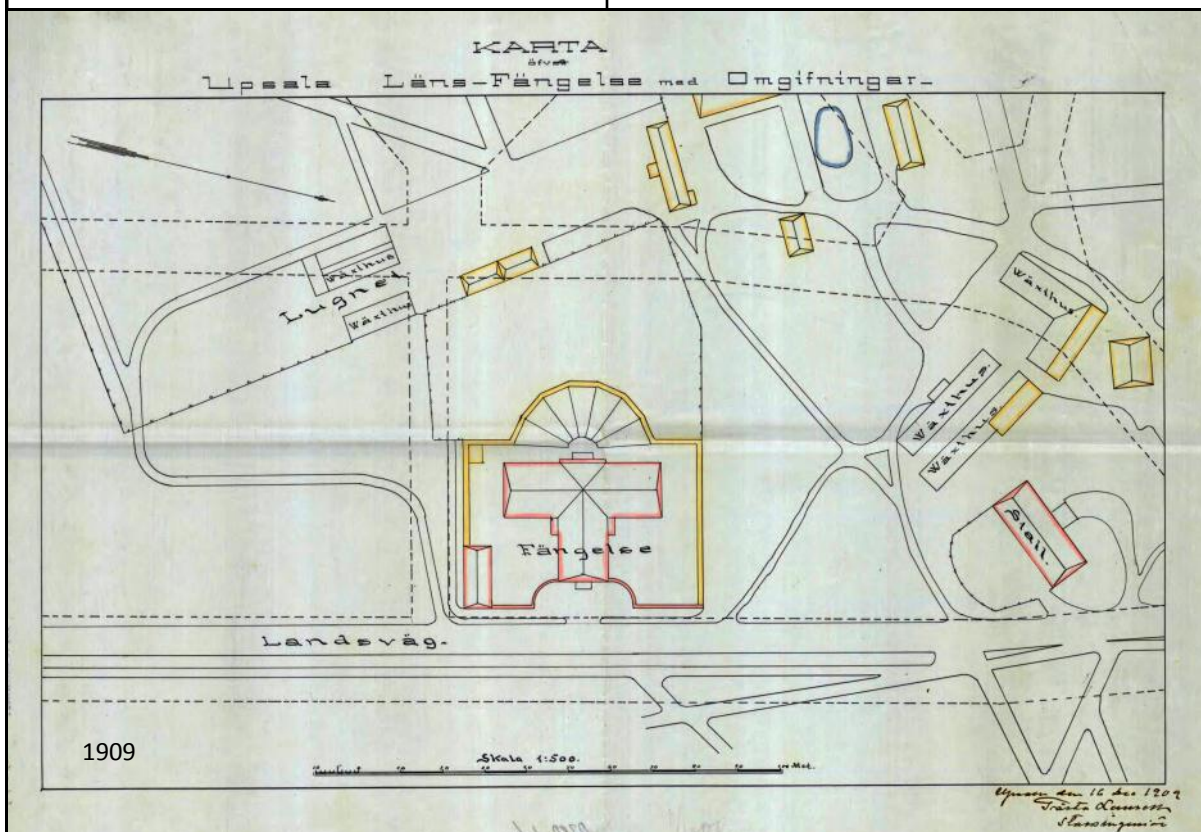
- Byggnadsvolymen och den T-formade planen som gör att byggnaden kan identifieras som ett cellfängelse av normaltyp
- Den centrala placeringen intill lägenheten Lugnet, där direktören bodde, den dåvarande köksträdgården Lugnet, där internerna arbetade samt den dåvarande fängelseparken vid södra slottstornet.
- Utformningen av fasaderna, som gör att byggnaden kan utläsas som upp-

förd under senare hälften av 1800-talet. Den kan därmed sättas in i sitt tidsmässiga sammanhang.

- Färgsättningen, som tydligt associerar till slottets och binder samman de två byggnaderna

Stödstrukturer

- Kommunikationer med lägenheten Lugnet, där fängelsdirektören och troligen också en trädgårdsmästare bodde
- Kommunikationer med södra slottstornet, där fängelset låg tidigare och i vars omgivning internerna fick rekreera sig i en fängelsepark

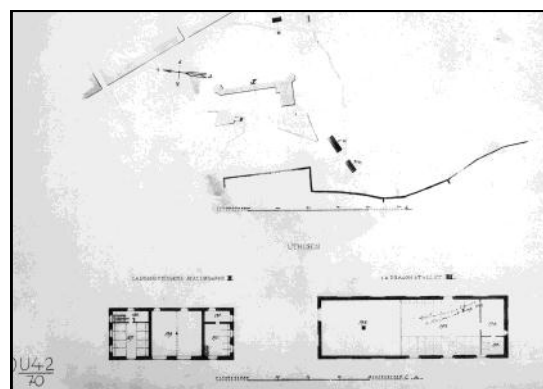

År 1634, under stormaktstidens behov av effektiv och reformerad förvaltning, inrättades län i Sverige. Till att börja med kunde en och samma person förvalta flera länsområden. För Uppsalas del ingick länet i samma område som Stockholm, vilket innebär att landshövdingen normalt hade sitt residens i denna stad. 1714 fick länet en egen landshövding. Ungefär samtidigt uppfördes en landshövdingegård nära Fjärdingstullen, med särskild köksbyggnad och särskilt stall. När slottet återupbyggdes efter 1702 års brand flyttades landshövdingens bostad och kansli dit. Det gamla residenset revs och ersattes av en stallänga med plats för 11 hästar. När Carolina Rediviva uppfördes i början av 1800-talet revs stallet och det var troligen i samband med

detta, omkring 1820, som landshövdingestallet sydväst om slottet uppfördes. Tidigare fanns det två stallbyggnader på platsen, förutom landshövdingens stall ett "dragonstall" öster om vägen. Placeringen av de två byggnaderna tycks tyda på att de

uppförts efter att den nya landsvägen dragits fram mot Carolina Rediviva, vilket inte skedde förrän efter 1822. På en karta från 1830 finns byggnaderna med, vilket skulle placera in byggnaderna på 1820-talet. Landshövdingestallet hade ett vagnslider i mitten, 8 spiltor för hästar vid ena kortväggen och 4 kobås vid den andra kortväggen.

Idag har byggnaden byggts om till "Pelle

Svanslös hus”, ett upplevelsehus baserat på Gösta Knutssons bokkaraktärer.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaden har ett kulturhistoriskt värde som uttryck för slottets funktion som residens för landshövdingen. Den har ett ålderdomligt utseende och är placerad mitt i blickfånget för de som färdas norrut på Dag Hammarskjölds väg.

Värdebärande egenskaper

- Utformningen med slagportar, som gör att man kan utläsa att byggnaden inrymt ett vagnslider
- Bryggan till luckan på övervåningen på norra sidan av byggnaden, som visar att byggnaden haft en skulle och därmed inhyst djur
- Närheten till slottet, som gör att man

kan koppla ihop stallfunktionen med slottet och dess behov

- Placeringen alldeles intill landsvägen, som var praktisk vid färder med häst och vagn

Stödstrukturer

- Dag Hammarskjölds väg, som dels gör byggnaden exponerad och dels ger uttryck för en praktisk placering av stallet.
- Den visuella förbindelsen med slottet, vars område gränsar till stallet, vilket gör en koppling mellan stallet och slottet möjlig

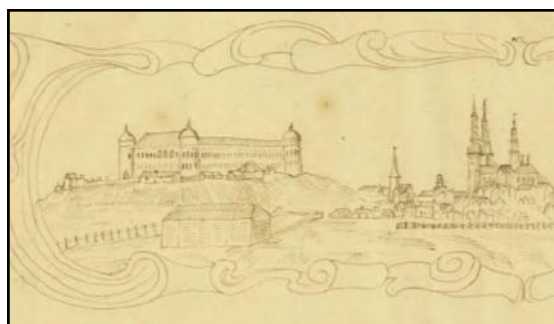
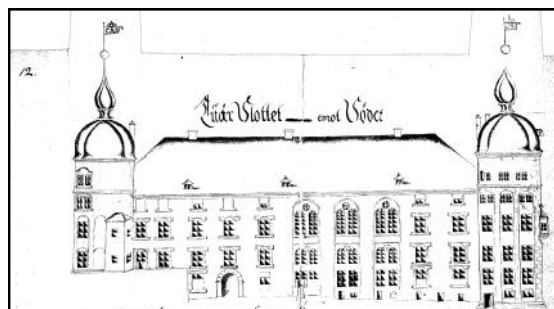

Uppsala slott har en lång byggnadshistoria och har genomgått upprepade, genomgripande förändringar vid flera tillfällen. Slottet byggdes under 1500-talet, i första hand som en befästningsanläggning. Från denna tid finns de framtagna, restaurerade och rekonstruerade bastionerna Styrbiskop och Gräsgården kvar, liksom Kung Jans port.

Under 1600-talet hade slottets betydelse som befästning hamnat i bakgrunden och ett kungligt praktslott tog form, med en samkomponerad lustträdgård som ledde från platta planteringsytan nere på Kungsgärdet upp till borggården med stora, skarpt skurna terrasser. Det s.k. långslottet, med den stora fasaden mot staden nedanför

åsens brant, byggdes. Kring slottet fanns en ring av små hus för olika ändamål, men annars var åsen kal och utan träd. Slottet do-

minerade sin omgivning vida omkring i den skogfattiga Uppsalatrakten. Inte minst fick man anslående vyer mot slottet från de monumentalt planerade, raka tillfartsvägarna som byggdes under senare hälften av 1600-talet. Från denna tid finns slottsterrasserna och den gamla, östliga delen av lustträdgården kvar, liksom murarna som omsluter

trädgården i norr och söder.

Stormaktstidens slott brann 1702 och slottet fick förfalla. Viktigaste skälet var nog att det inte fanns tid och resurser att lägga på ett återuppförande under Karl XII ständiga krig, men slottet hade också spelat ut sin roll som kungligt residens. Dessutom hade slottsruinerna några år efter branden dömts ut efter en besiktning av Nicodemus Tessin d.y., varefter man tog tegelstenar därifrån för att använda dem vid andra byggen, som Stockholms slott.

Under 1700-talet tar slottets öden en ny vändning. Kronprinsen Adolf Fredrik beslutar sig för att låta återuppbygga slottet och lustträdgården, efter ritningar av Carl Hårleman 1744. Hårleman såg långslottet som huvudbyggnaden, och planerade för två lika stora sidoflyglar till långslottet, en i söder och en i norr. Slottet skulle inordnas i en strikt symmetriaxel där också lustträdgården skulle ingå. Hårlemans planer fullföljdes inte helt; den planerade norra sidoflygeln påbörjades men slutfördes aldrig och det södra tornet kom inte heller till utfö-

rande. Det är Hårlemans slottsanläggning som helt dominerar dagens miljö. Trädgården förvandlades senare till botanisk trädgård och undergick en gradvis förändring vad gäller gångar och planteringar. Hårlemans trädgårdsplan rekonstruerades under 1970-talet som en del i en ambition att åter skapa slottsanläggningens 1700-talsutseende.

Det södra tornet återuppbyggdes först 1815, efter ritningar av Gustaf af Sillén. Tornet inrymde länsfängelse. Efter att ett nytt länsfängelse uppförts 1862 intill trädgården Lugnet användes tornet som vattentorn för att betjäna det allmänna vattenledningssystem som togs i bruk.

Under 1800-talet förändrades miljön omkring slottet. Stora planteringsföretag gjorde att merparten av åsen kläddes in i kompakta lövmassor. Vyn mot slottet från söder, från den raka Stockholmsvägen, bröts av trädplanteringar och kasernbyggnader.

Kulturhistoriskt värde

Uppsala slott är ett historiskt monument av nationellt intresse. De tre historiska epokena vasaborgen, renässansslottet och

rokoslottet är alla närvarande idag till en byggnad med osedvanligt historiskt djup. Slottet dominerar ännu idag landskapsbilden kring Uppsala, med sitt exponerade och välmotiverade läge på krönet av Kasåsen. Slottet är den centralpunkt från vilken den makt utgick som kom att omvandla och prägla hela omgivningen, stad som land.

Värdebärande egenskaper

- den höga placeringen uppe på Kasåsens krön, som valdes av fortifikatoriska skäl men som senare blev en tacksam gestaltningsförutsättning för enväldets slottsanläggning med lustträdgård åt väster
- Gaveln åt väster på norra änden av långslottet, som visar både hur Hårleman tänkt sig en symmetrisk slottsanläggning med en sydlig och en nordlig flygel och att slottsbygget avstannade innan anläggningen var klar
- Kung Jans port, som utgör Stockholmsvägens slutpunkt och som är en del av 1500- och 1600-talets slottsanläggning
- Den strama arkitekturen som helt präglas av Hårlemans ombyggnad, och som på ett historiskt intressant sätt visar upp ett rokokoslott åt väster, med en samkomponerad lustträdgård, och en vasaborg åt öster där åsen stupar brant ner mot staden.

Stödstrukturer

- de raka tillfartsvägarna i norr och söder, som siktar mot slottet och gör att man har detta i blickfånget även på stora avstånd. Tillfartsvägarna understryker slottets dignitet.
- Slottsterrasserna och botaniska trädgården, som är en del av en samkomponerad slottsanläggning både under Rudbecks tid och efter Hårlemans omdaningar
- Bastionerna, som är en del av Vasaborgen men som inte annat än indirekt togs in i gestaltningen av Rudbeck och Hårleman
- Frånvaron av annan bebyggelse på åsen, som låter slottet trona fritt och dominera omgivningen
- Förhållandevis låg bebyggelse på de f.d. åkergårderna Kåbogärdet och Kungsgärdet som dels medger siktningslinjer från slottet bort mot skogsbyn och höjder i väster och dels gör slottet synligt från väster
- Länsfängelset, som illustrerar en utveckling av den fångvård som bedrevs i slottet, med fängelse i södra slottstornet

Kring mitten av 1800-talet behövdes nya lokaler för den växande kemiska institutionen. Det gamla kemiska laboratoriet vid ån förslog inte längre, den var omodern och hade en tid endast använts för geologiska studier. Nu letade man efter en plats för en ny byggnad. Grundförhållandena vid gamla Chemicum ansågs alltför

dåliga, så den platsen var inte aktuell. Sedan 1853 hade man istället diskuterat en tomtplats i Carolinaparken. Vissa ansåg att byggnaden istället borde uppföras inne i staden, där den skulle bidra mer till stadens försköning än vid den undanskymda platsen bakom Carolina. Argumentet att parken

med den nya byggnaden skulle bli "mycket förskönad" vägde dock tungt och byggplatsen stakades ut i parkens västra del. Strävandet efter att göra byggnaden till ett estetiskt tilltalande tillskott till miljön är uppenbar. Den placerades som ett fondmotiv i förlängningen bakom Carolina Rediviva av stadens väst-östliga huvudaxel och fick en anslående men stram arkitektonisk gestaltning. Huvudfasaden mot Carolinaparken har renässansdrag, som tillsammans med de gotiska hörntornen ger en spännande eklektisk helhet. På en karta som upprättades 1849 kan man se hur den nya byggnaden har ritats in vid den rundel som dessförinnan utgjorde grusgångens fond.

1859 stod den nya byggnaden färdig, av belackare kallad "kemiska kasernen" på

grund av sin ansenliga storlek. Interiören anpassades efter de pedagogiska principer och den laboratorieteknik som den framstående kemisten Berzelius hade tillämpat. Byggnaden hade tidigare en färgsättning

med ljus, marmorimiterande bottenvåning och röda, tegelimiterande fasadytor högre upp. Det gav byggnaden en mer utpräglad renässanskaraktär än idag.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaden utgör ett led i universitets gradvisa expansion från de gamla kvarteren nere i staden till en ny "vetenskapsstad" på de gamla åkrarna i Kungsgärdet och Kåbogärdet.

Värdebärande egenskaper

- placeringen som västlig fond för den breda grusgången som utgör en fortsättning på den öst-västliga stadsplanaxeln. Placeringen visar att byggnaden är samkomponerad med Engelska parken och Carolina Rediviva
- Byggnadens utformning med ett centralt entréparti, som visar att det är en institutionsbyggnad och inte ett hyreshus.

- Arkitekturstilen, som placerar in byggnaden kring mitten av 1850-talet och universitets begynnande expansion i området

Stödstrukturer

- Engelska parken, som genom sin mittgång binder ihop Philologikum med Carolina Rediviva
- Carolina Rediviva, som utgör en länk till de äldre universitetskvarteren i Fjärdingen
- Botanikum med prefektvillan, som visar på fortsättningen av universitetets expansion
- De omgivande institutionsbyggnaderna nya Kemikum från 1904 och Fysikum från 1907, som visar hur universitetet redan vid denna tid strävade efter att koncentrera likartad verksamhet till "kluster"

2006 påbörjade projekteringen av ett Pedagogikum i Blåsenhusområdets nordligaste del. Planerna följdes av allmänheten med stort intresse. Byggnaden var

kontroversiell, både genom sin storlek och sin belägenhet alldeles intill botaniska trädgården, slottet och byggnadsminnet lägenheten Lugnet. I början av 1970-talet hade planerna på ett humanistcentrum intill botaniska trädgården alldeles norr om den tilltänkta byggplatsen avstyrts. Den gången menade man från kulturmiljövårdens sida att den långa huskroppen som Peter Celsing hade ritat, med en dominerande fasad mot Norbyvägen, skulle störa upplevelsen av botaniska trädgården och ge den en ytterligare, parallell axel. När Pedagogikum rita-

des var man medveten om svårigheterna i den känsliga kulturmiljön. Det mycket stora byggnadskomplexet delades upp i ett antal byggnadsvolymer med intilliggande parkmark, vilket fick den att verka mindre kompakt och dominant. Mot Norbyvägen förlades sidoflyglar med gavlarna vända mot vägen, vilket är ett sätt att lösa probmatiken med en "parallell axel". Byggnaden gavs en ganska stram arkitektur som associerar både till 1950-talets internationella

modernism och klassisk funktionalism. Vägarna är slammade i en varmt gul färg som ska anknyta till Linneanum och Carolina Rediviva. När byggnaden med sina parker stod färdig fick den UNT:s stadsmiljöpris, där juryn ansåg att den var ett positivt och

vitaliserande tillskott till den historiska miljön. Om det var så eller inte rådde det delade meningar om. Helt klar är att historiskt viktiga siktlinjer och samband har brutits i och med byggandet. och en tidvis livlig debatt om Pedagogikum och dess påverkan på områdets kulturmiljövården fördes i media. Anläggningen ritades av Tema arkitekter och Tema landskapsarkitekter.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaden är ett av de mest framträdande uttrycken för framväxten av modern forskarstad i Blåsenhusområdet. Av speciellt intresse är de utformningar som har sin grund i en strävan att samspela med den historiska miljön.

Värdebärande egenskaper

- Den speciella "anpassningsarkitekturen" med klassiskt funktionalistiska drag som på 2000-talet anses speciell lämpad vid nybyggnation i historiskt känsliga miljöer, och som placerar in byggnaden både tidsmässigt och miljömässigt sammanhang
- Parkerna, de uppbrutna byggnadsvo-

lymerna och fasadbehandlingen som är utformade för att samspela med den omgivande historiska miljön

- Byggnadskomplexets storlek och exklusiva utförande som visar på ett självmedvetet universitets vilja att uttrycka framgång och framtidsvisioner.

Campus 1477 ritades av Aros arkitekter och stod färdig 2011. När man planerade Pedagogikum funderade man på att låta en friskvårdsanläggning ingå i detta byggnadskomplex, men man valde att låta det bli en egen byggnad. Det gjorde det enklare att upplåta byggnaden till andra än lärarstudenter.. En separat anläggning skulle också vitalisera området, resonerade man, även efter kontorstid. Byggnaden fick ett gentemot omgivningen självständigt formspråk, något som i hög grad kännetecknar alla 2000-talets nybyggnader inom utredningsområdet. Samtidigt eftersträvade man ett samspel med omgivningen. Arkitekternas tanke var att ge byggnaden ett grafiskt intressant men återhållsamt fasaduttryck med hjälp av gråbränt danskt tegel och svart fjällpanel. Detta skulle innebära en anpassning till parkmiljön och befintliga byggnader, men också till framtida byggnader i området.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaden har ett kulturhistoriskt värde som ett uttryck för forskarstadens framväxt

i Blåsenhusområdet.

Värdebärande egenskaper

- Valet av material, den låga höjden och formgivningen i stort ger associationer till dess användning som friskvårdsanläggning
- Närheten till Pedagogikum och kommunikationsstråken mellan de båda anläggningarna uttrycker Campus 1477:s karaktär av komplementanläggning till Pedagogikum

Lägenheten Lugnet består idag av ett stort bostadshus och ett mindre uthus i vinkel, omgärdat av ett staket. I slutet av 1800-talet var "Lägenheten Lugnet" beteckningen på hela köksträdgården, eller "slotts-trädgården", med tillhörande byggnader. Bostadshuset är uppfört i 1 1/2 våning med två murstockar och valmade gavlar. Utformningen brukar kallas karolinsk och man har bedömt att byggnaden är från första hälften av 1700-talet. I övrigt är det inte mycket känt om byggnaden. De två byggnaderna är uppförda på en tomt som åtminstone sedan mitten av 1700-talet hörde till trädgårdsmästaren, i direkt anslutning till slottets köksträdgård men också mycket nära lustträdgården. Det är möjligt att Burman, kungsträdgårdsmästaren som kring mitten av 1700-talet arrenderade både lustträdgården och köksträdgården, och var den som utförde anläggningar efter Hårlemans ritningar, bodde i det hus som finns på platsen idag. På en karta från 1805, som togs fram i samband med ett åkerutbyte för att få mark till botaniska trädgårdens utvidgning västerut, finns

byggnaden utmärkt med en hussymbol och texten "Trädgårdsmästarens bygning". Konceptet till kartan visar placeringen av köksträdgården och texten "kungs köks trädgården", med ordet "kungs" överstruket. Vid denna tid arrenderades köksträdgården av professor Olof Thunberg. 1812 fick lands-

hövdingen köksträdgården som ersättning för den köksträdgård han hade förlorat när Carolina Rediviva byggdes. 1819 kompletterade man kartan från 1805. Av kompletteringen framgår att den gråfärgade marken i direkt anslutning till lägenheten Lugnet har givits till landshövdingen som ersättning för dennes potatisland som låg utmed "nya akademiska byggnaden", det vill säga Caro-

lina Rediviva. Förbindelsen mellan trädgårdsmästarebostaden och botaniska träd-

gården följde gårdsgården som hägnade in åkergärdet och potatislandet, alltså nästan rakt åt norr till den nådde fram till tegelmurens östra kant. En mer direkt kommunikation med trädgården spärrades dels av åkergärdet med dess diken, dels av tegelmuren. Dagens förbindelse genom von Kraemers allé är alltså av ungt datum.

Efter att centralfängelset hade byggts 1862 användes manbyggnaden på lägenheten Lugnet som bostad åt fängelsedirektören. Vid folkräkningen 1900 var bland annat fängelsedirektören, en trädgårdsmästare och en trädgårdarbetare med familj upptagna under "Centralfängelset", som alltså verkar ha innefattat både fängelseområdet och den angränsande lägenheten Lugnet. Handelsträdgården Lugnet drevs av länsfängelset mellan 1913 och 1975, med interner som arbetade i trädgården.

Kulturhistoriskt värde

Lägenheten Lugnet har en central roll i områdets historia. Den utgör det enda tydliga, kvarvarande, spåret efter områdets historiska användning för odling och är också ett betydelsefullt uttryck för de estetiska strävandena i kungens lustträdgård. Tomten har tillhört trädgårdsmästaren under den tid då Burman hade hand om både lustträdgården och köksträdgården, och miljön in-tar alltså en betydelsefull roll vid skapandet av Hårlemans trädgårdsanläggning.

Värdebärande egenskaper

- Byggnadens utformning i karolinsk stil, som placerar den i 1700-talet
- Placeringen mittemellan köksträdgården och lustträdgården, som antyder att trädgårdsmästaren ursprungligen haft hand om båda anläggningarna

Stödstrukturer

- Kommunikationsstråk och siktlinjer till botaniska trädgården
- Kommunikationsstråk och siktlinjer till länsfängelset

Efter en framställan från den botaniska institutionens prefekt Carl Peter Thunberg donerade Gustav III slottets lustträdgård till akademien för inrättandet av en botanisk trädgård. 1787 undertecknade Gustav III gåvobrevet till universitetet. Kungen skulle med egna medel bekosta anläggningen av en ny botanisk trädgård med alla nödvändiga hus, och för detta upplåta lustträdgården inklusive ytterligare 112 alnar vid dess västra sida. Detta krävdes för att man skulle få plats med det äreminne över Carl von Linné som donationen syftade till. Ett annat syfte var att man skulle underlätta för Linnés efterträdare att fortsätta vara ledande inom botaniken, gentemot utländska konkurrenter. Olof Tempelman fick uppdraget att rita den nya byggnaden, ett kombinerat äreminne, orangeri och museum. Grundstenen hade lagts av kungen redan 1787 men det dröjde innan byggnaden stod färdig. Kungen var inte nöjd med Tempelmans ritningar och uppdraget gick 1788 vidare till Louis Jean Desprez. En grundförutsättning i gestaltandet av anläggningen var att byggnaden

skulle utgöra en praktfull fond sett från slottet, ett tempel i en park. Den placerades

in centrerad i mittaxeln, längst åt väster i den Hårlemanska trädgården som alltså förlängdes en bit för att få plats med den nya byggnaden. Genom Linneanums placering med huvudfasaden vänd mot slottet skapades ett arkitektoniskt band med slottet, och på ett symboliskt plan skapades ett band mellan vetenskaperna kungliga beskyddare och den botaniska institutionen.

Kulturhistoriskt värde

Linneanum är ett av Sveriges mest framstående exempel på nyklassicismens tempelarkitektur, som här är en tongivande beståndsdel i en gestaltning av den botaniska trädgården och dess samband med slottet och kungen. Se vidare analysen av Botaniska trädgården.

Värdebärande egenskaper

- Orientering av huvudfasadens tempelportik mot slottet, som ger ett arkitektoniskt och symboliskt samband mellan de båda byggnaderna och mellan kungen och botaniska

institutionen

- Tempelmotivet, som motiveras av byggnadens roll som äreminne över Carl von Linné
- Orangeriets södra fasad, som utformades som en antik tempelfasad med överstort entablement, ett exempel på tidens vurm för "sjunken arkitektur" inspirerad av antika grekiska och romerska halvt nedsjunkna lämningar. Den arkitektoniska utformningen placerar byggnaden i slutet av 1700-talet och ger därmed ledtråder till när och hur övergången från kunglig lustträdgård till botanisk trädgård skedde.
- Orangeriets stora fönsterpartier, som visar att det är ett orangeri

Stödstrukturer

Linneanum är en del av botaniska trädgården. Se analysen av denna.

1901

Under senare hälften av 1800-talet expanderade verksamheten vid den botaniska institutionen. Den gamla institutionsbyggnaden, äreminnet Linneanum i Botaniska trädgården, var inte längre tillräcklig för alla de aktiviteter och lokaler som verksamheten krävde. 1893 beviljade riksdagen medel för uppförande av en ny byggnad för botaniska institutionen, som skulle innehålla bostäder åt prefekten, akademiträdgårdsmästaren och amanuensen. Tidigare hade tjänstebostäderna legat i Linneanum, men nu krävde de omfattande botaniska samlingarna dessa utrymmen. Emil Viktor Langlet fick i uppdrag att rita det nya huset, som stod färdigt 1894. Byggnaden uppfördes inom den botaniska trädgårdens nordvästra del.

Kulturhistoriskt värde

Byggnadens utpräglade tidstypiska, renässansinfluerade arkitektur med bart tegel och putsade band gör att den är en tydlig representant för universitetets kraftiga utveckling och expansion under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet. Det

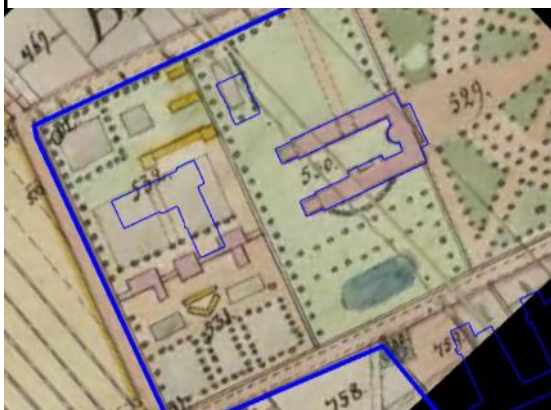
institutionsmässiga utförandet gör att den inte går att förväxla med en privatbostad. Tillsammans med Linneanum och Fysbot illustrerar byggnaden i en tät, visuellt kopplad miljö en utveckling av den botaniska institutionens verksamhet under två århundraden.

Värdebärande egenskaper

- Fasadernas tidstypiska utförande, som placerar in byggnaden kring sekelskiftet 1900
- Byggnadsvolymer, fönstersättning och entrepertier som gör att byggnaden uppfattas som en institutionsbyggnad och inte som en privatbostad
- Placeringen inom den gamla botaniska trädgårdens område men på en plats som inte inkräktar på Linneanum och den återskapade Hårlemanska trädgårdsanläggningen mellan Linneanum och slottet.

Efter ritningar av arkitekt Gunnar Forszén uppfördes 1937 en laboratoriebyggnad i tre våningar för institutionen för fysiologisk botanik. Byggnaden förlades till den västligaste delen av botaniska trädgården, som hade införlivats i början av 1800-talet och rymt växthus, odlingsbäddar och mindre byggnader. 1937 färdigställdes ett nytt växthus söder om Norbyvägen och

marken kunde tas i anspråk för den nya byggnaden. Byggnaden ansågs smälta väl in i miljön med Linneanum och trädgården. Fasaden var släpputsad i en ljus ockra ton och de stora fönstren satt placerade i jämna axlar, utan någon markerad rytmik. Det är en typisk 1930-talsfunktionalism av ett slag

som var populär just i skolor och institutionsbyggnader. Den nordvästra fasadens utskjutande parti med föreläsningssal på andra våningen, markerad av ett stort sammanhängande glasparti, är närmast programmatiskt utförd. 1964 gjordes en tillbyggnad, även denna ritad av Forszén, som nära ansluter till den äldre byggnaden.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaden har värden som ett uttryck för den botaniska verksamhetens tillväxt, lätt inplacerad i sitt tidsmässiga sammanhang och där Linneanum och Prefektvillan bildar lika lätt inplacerade länkar i samma kedja. Den påtagliga likheten med Pedagogikum, en "anpassningsbyggnad" ritad 70 år efter, är av stort kulturhistoriskt intresse.

Värdebärande egenskaper

- Byggnadens strama, funktionalistiska arkitektur med sina exklusiva detaljer, glasade partier och ljust ockra slätputs visar på en anpassning till Linneanum.

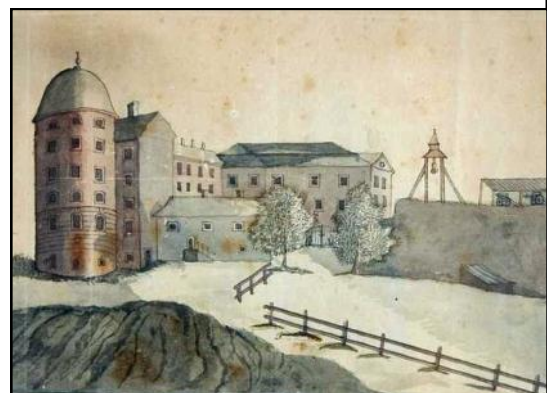

Analys: Bastionerna

Bastionerna Styrbiskop och Gräsgården uppfördes under Gustav Vasas tid som en del av en modern befästningsanläggning efter italienskt mönster. Bastionerna var sinnrikt konstruerade för att få så bra bestrykningsvinklar och räckvidd som möjligt. Genom dem kunde hela den öppna slätten med åkrar nedanför åsen i väster kontrolleras, liksom en hel del av omgivningarna i norr, söder och faktiskt också öster. Den tidens kanoner hade en räckvidd på ungefär 1 km, och med det höga läget hade man en mycket bra kontroll över det öppna landskapet, ändå från slottet till skogsbrynet vid stadsskogen. Här skulle det knappast vara möjligt för en fientlig här att åstadkomma ett framgångsrikt överraskningsanfall. Bastionerna skulle inte bara skydda mot yttre fiender. Läget efter reformationen var tämligen spänt och kungen ville gärna kunna avstyra angrepp om det skulle uppstå motreformatoriska revolter ledda av de konservativa i kyrkans ledning. Den norra, mindre bastionen lär ha fått sitt namn efter en föregångare nere på Uppsala gård medan den

större, södra bastionen troligen fick sitt namn sedan arkitekten Franciskus Pahr låtit anlägga en lustträdgård på bastionen under slutet av 1500-talet.

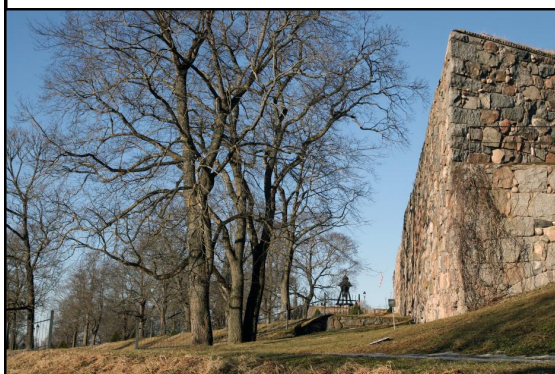
Efterhand miste slottet sin karaktär av befästningsanläggning och bastionerna blev obehövlige. Den södra bastionen användes som bottenvåning i det stora södra sidoslott som byggdes under 1600-talet. Efter den stora branden 1702 förföll både slottet och bastionerna. Efter att de utdömts började de att rivas, eftersom det fanns behov av byggnadsmaterial, framförallt vid byggnationer på Stockholms slott. Under senare

hälften av 1700-talet återuppsyggs slottet i ny tappning efter ritningar av Carl

Hårleman. I Hårlemans gestaltning av lustträdgård och slott ingick inte bastionerna, som redan var övertorvade och som fick fortsätta att förfalla. Efterhand fick stadsborna tillstånd att bryta tegel från bastionsruinerna för att uppföra stenhus i staden. Rasmassorna vallades tillslut ihop till kullar överväxta av gräs.

Under början av 1900-talet utfördes arkeologiska undersökningar av de två övertorvade bastionerna. Efter hand som byggnadsdelar frilades gjordes reparationer och skyddsåtgärder. Man la också provisio-

riska tak. Först under 1940 grävdes ruiner-na ut mer fullständigt och rekonstruerades.

Resultatet av arbetena blev de distinkta, höga bastionsmurar som idag präglar en stor del av miljön kring slottet.

Kulturhistoriskt värde

Bastionerna har ett mycket högt värde som det första kända och mest framstående exemplet i Sverige på den tidens avancerade italienska befästningsanläggning. De berättar om vasatidens oro för yttre och inre fiender och revolter och är samtidigt en överväldigande maktdemonstration av enväldshärska-ren Gustav Vasa.

Värdebärande egenskaper

- Styrbiskops utformning som innebär kontroll över Domkyrkoområdet
- Gräsgårdens utformning som innebär kontroll över hela de forna stadsåk-rarna väster om slottet
- De nästan lodräta, skarpskurna grå-stensmurarna som har en väsensskild karaktär mot slottet och som gör an-läggningarna lätt uppfattbara som just bastioner.

Stödstrukturer

- Fria siktlinjer över högslätten mot stadsskogen, Kåbo och Kungsgärdet, som ger det område som befästningens kanoner kontrollerade
- Avsaknad av byggnader i bastionernas närhet, vilket låter de branta murarna framträda på ett historiskt riktigt sätt—som de befästningsanläggningar de är.

Den raka Stockholmsvägen, 9 km lång med slut vid Flottsund, är ett av Uppsalas märkligaste anläggningar. Den följer varken den gamla sträckningen, som vindlade sig fram längs åsen, eller gamla gården och åkerindelningar. Man kan se den som ett magnifikt uttryck för barockens envælde. Den anlades troligen 1649 efter att en stadsregleringsplan över Uppsala hade lagts 1643. men den anpassar sig inte till det rutnätssystem med två korsande huvudaxlar som planen anger. Av praktiska, geografiska och topografiska skäl var inte rutnätssystemet

met orienterat efter vädersträcken, men det är däremot landsvägen söderut. Den tar inte sikte mot staden utan mot slottet och Kung Jans port, entrén till 1600-talets

praktfulla slott. På en karta från mitten av 1650-talet kan man se hur landsvägens gamla sträckning på slottets västra sida fortfarande används, men att det också finns en mindre väg som löper an till staden via Slottstullen vid Kasåsens östra fot. Den sista biten av den raka Stockholmsvägen, nuvarande Kung Jans väg, kan inte ha använts av andra än de som hade speciella ärenden till slottet. Intill Kung Jans väg finns en hästbana, "beriderbana", som bör ha anlagts samtidigt som den nya vägen, alltså omkring 1650.

På en karta från 1849 kan man se att allén längs vägen var planterad. Även den nya

Stockholmsvägen väster om slottet omges av trädrader, liksom vägen från mitten av 1600-talet mot Slottstullen. Tidigare hade området varit kalt och trädöst. I slutet av 1800-talet anlades en fängelsepark söder om slottet och anlades 1905 Thors idrottsplats.

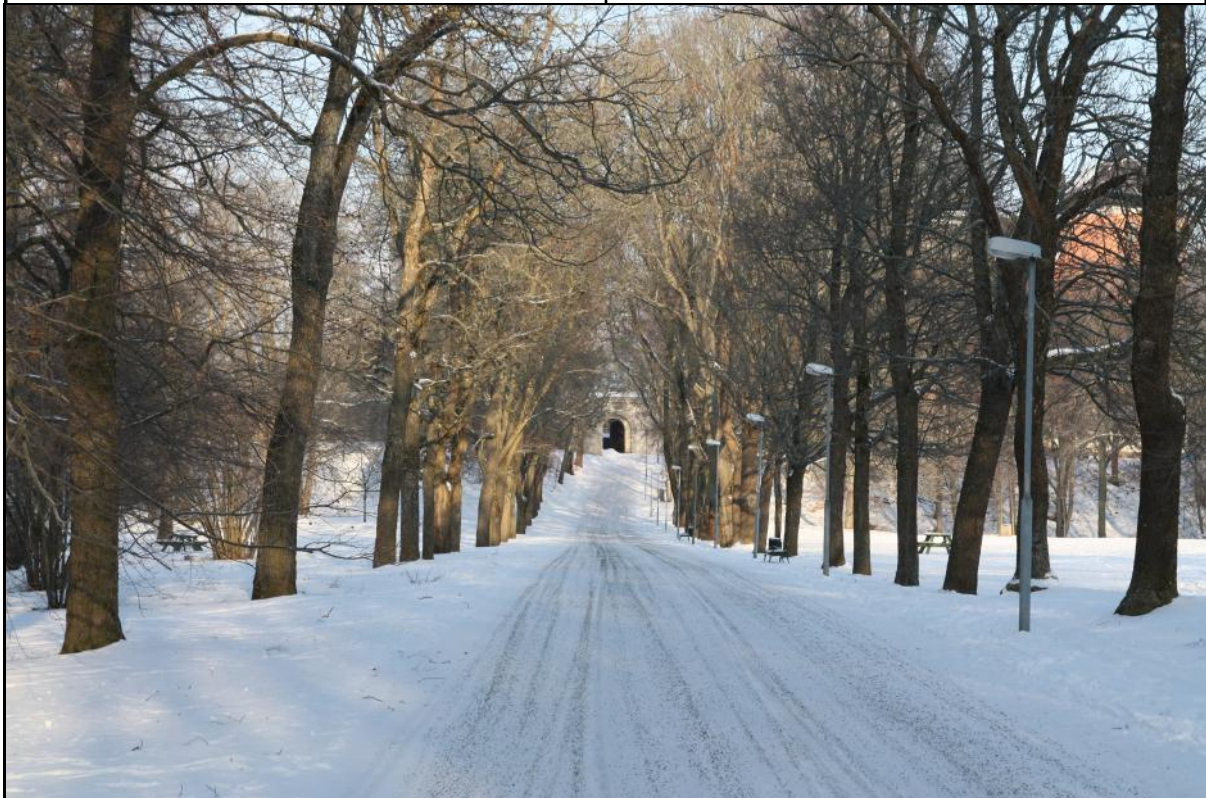
Kulturhistoriskt värde

Kung Jans väg är ett av de mest anslående

och tydliga uttrycken för de monumentala vägdragningar som utfördes i 1643 års regleringsplans efterföljd. Den kan ses som en symbol för enväldets maktfullkomlighet, där den långa, raka landsvägen från Flottsund tar sikte mot slottsporten istället för mot staden

Värdebärande egenskaper

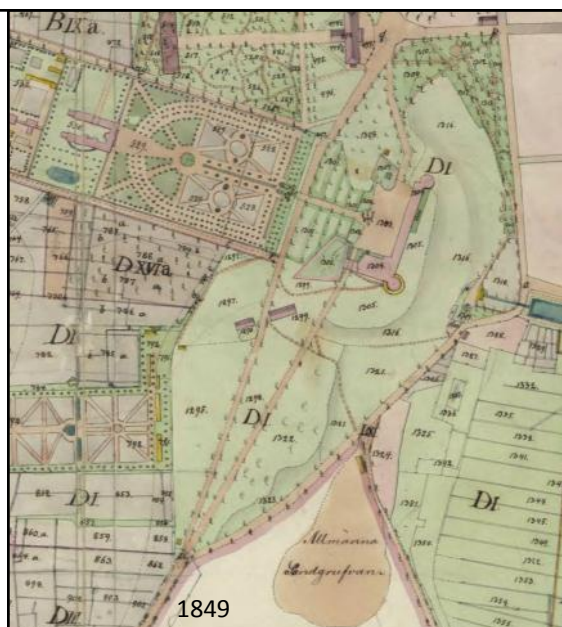
- Sträckningen, som är en linjalmässig fortsättning av den gamla Stockholmsvägens riktning i söder och som gör att vägen upplevs som en del av den monumentala 1600-talslandsvägen
- vägens slut vid Kung Jans port, som visar vägdragarens, d.v.s. kungamakens, symboliska anspråk
- allén, som ramar in vägen och gör den synlig

Dag Hammarskjölds vägs sträckning förbi bastionerna på västra sidan av Kasåsen följer i stort den sträckning som Stockholmsvägen till Uppsala hade innan 1660-talet. Det var en naturlig väg att ta, på åsslätten mellan åkergårderna och slottet. Vägen ledde till staden öster om Fyrisån via domkyrkans och kungliga akademins prestigefyllda kvarter. Efter stadens reglering och utvidgning efter 1643 års plan försköts en del av stadens tyngdpunkt till området mellan slottet och Fyrisån. Här hade tidigare funnits en kungsträdgård, som i och med regleringen lämnade plats för byggnadstomter. När man uppförde en ny kunglig lustträdgård som var hopkopplade med slottet med terrasser spärrades den gamla vägsträckningen av. Det var nu naturligt att den stora Stockholmsvägen drogs ner på åsens östsidan mot slottstullen. För de som skulle norrut fanns en landsväg som gjorde en sväng ute på åkrarna och passerade förbi slottet väster om lustträdgården.

När slottets funktion som kungligt residens upphörde fanns det inte längre ett behov av

en kunglig lustträdgård, och Gustav III donerade trädgården i slutet av 1700-talet för

att användas som botanisk trädgård. Slottsterrasserna ingick inte i donationen, och under 1820-talet byggdes en landsväg i "nygammal" sträckning som passerade mellan trädgården och slottet på en av terrasserna. Den tidigare vägsträckningen mot slottstullen minskade i betydelse och fick stryka på foten när Akademiska sjukhuset byggdes på Bleke backe under 1860-talet.

Kulturhistoriskt värde

Dag Hammarskjölds väg har ett stort värde som uttryck för slottsområdets och kungamaktens olika anspråk och funktioner. Den är nära sammankopplad med avgörande skeenden i områdets historia.

Värdebärande egenskaper

- sträckningen på en av de gamla slottsterrasserna, som möjliggjordes

genom lustträdgårdens avskiljande från slottet när botaniska trädgården skapades

- Vägskärningen genom puckeln intill f.d. landshövdingestallet, som visar att vägen drogs ovanför åkermarken

Stödstrukturer

- passagen intill f.d. landshövdingens stall, som ger en antydning om vägsträckningens ålder
- Kung Jans väg, som visar att dragningen på slottets västra sida över terrasserna inte är en del av, eller samtida med, 1600-talets monumentala stockholmsväg

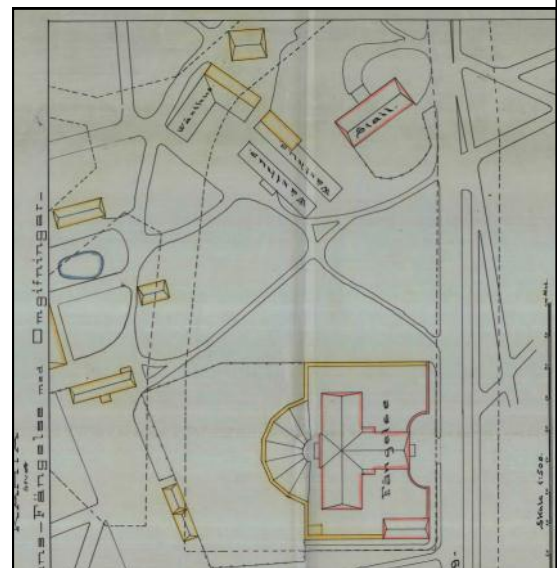

Marken där dagens kvarter Plantskolan ligger bestod fram till mitten av 1800-talet av åkermark. Det låg inom det gårde som kallades Kungsgärdet och avgränsades i norr av den botaniska trädgården och i söder av trädgården Lugnet med sina bostäder, ekonomibyggnader och drivhus.

Den västra delen av kvarteret upptogs under senare hälften av 1800-talet av hushållningssällskapets trädskola medan den östra delen bestod av öppen mark. De båda områdena delades av en väg med samma sträckning som åkergårdets hägnad hade haft tidigare. Senare under 1800-talet lät hus-

hållningssällskapet uppföra bostadshus för trädgårdsmästare med diverse uthus, och man anlade också ett antal växthus. Växthusen koncentrerades till foten av kullen där f.d. landshövdingens stall ligger.

I början av 1970-talet planerade kungliga byggnadsstyrelsen, som vid denna tid hade hand om universitetets byggnation, att uppföra ett humanistcentrum inom kvarteret. Ett förslag utarbetades av Peter Celsing. Planerna mötte starkt motstånd. Man framförde från kulturmiljövården att en sådan

stor byggnad som det var tal om skulle störa områdets arkitektoniska balans, och att bebyggelse i slottets och trädgårdens närhet borde ges ringa proportioner så att inte områdets karaktär av grönområde skulle förloras. Man pekade också på att de gamla, hävdvunna miljö sambanden mellan slottet, trädgården och lägenheten Lugnet skulle brytas sönder. Den arkitektoniska utformningen ansågs också olämplig. Den föreslagna byggnaden var visserligen låg, men den var mycket lång och hade en dominerande fasad mot Norbyvägen. Detta skulle medföra att man fick en parallell, konkurrerande axel till slottets och botaniska trädgårdens, resonerade man. Bygget blev inte av i kvarteret Plantskolan. Humanistcentret uppfördes istället invid korsningen mellan Luthagsesplanaden och Kyrkogårdsgatan, en ur kulturmiljösynpunkt inte lika känslig placering.

Hushållningssällskapets plantskoleverksamhet fortsatte in på 1970-talet. 1995 revs de byggnader som fanns på platsen och en parkeringsplats anlades.

Kulturhistoriskt värde

Kvarteret Plantskolan bär vissa spår efter hushållningssällskapets plantskoleverksamhet, man har framförallt värden som stödstruktur för andra objekt.

Värdebärande egenskaper

- Raden av äldre lövträd utmed Norbyvägen, som är rester från trädskolan. Det ansågs viktigt med trädplanteringar intill Botaniska trädgården,

både för att skydda växterna och för att försköna trädgården. Trädraden längs med Norbyvägen hade det dubbla syftet att skydda hushållningssällskapets plantskola och att ge botaniska trädgården en lämplig grön inramning, på samma sätt som Engelska parken norr om trädgården.

- Kvarvarande äldre planteringar och träd i områdets nordöstra hörn, som tillsammans med trädraden är en av få kvarvarande rester av en markanvändning som tidigare präglade hela Blåsenhusområdet
- Avsaknad av bebyggelse, som medger kommunikationer och siktlinjer mellan Lägenheten Lugnet, den gamla trädgårdsmästartomten, och botaniska trädgården
- Avsaknad av storskalig bebyggelse, som låter bastionen Gräsgårdens imposanta västmur framträda på ett historiskt riktigt sätt—av försvarstekniska skäl placerade ingen bebyggelse framför bastionerna

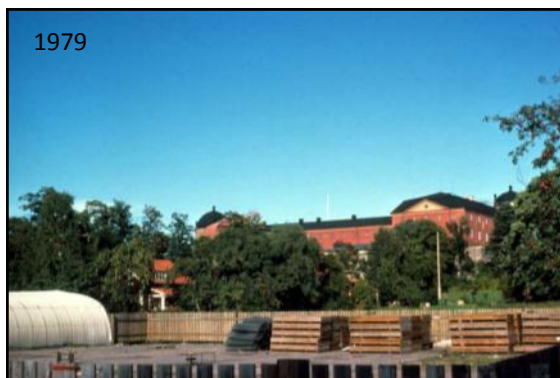

- Avsaknad av bebyggelse, som medför att man kan få en vy av hela slottet med flyglar, båda tornen och långslottets västfasad.

- Avsaknad av bebyggelse, som gör att botaniska trädgårdens och slottets mittaxel behåller sin symmetri gentemot omgivningen

- Avsaknad av hög bebyggelse, vilket medför att kanonplatserna uppe på bastionerna har fri sikt och åtkomst över hela den stora högplatån väster om slottet
- Avsaknad av bebyggelse nära bastionen, vilket gör att det inte uppstår en passage som felaktigt tolkas som en äldre "stadsport". Slottet och bastionerna låg utanför staden.

1805 års karta under dagens byggnader, med trädgårdsmästarens väg till trädgården

Byggnaden uppfördes efter ritningar av A5 Arkitekter och Ingenjörer AB sedan en ny detaljplan för området fastslagits 2003. Den utformades som ett antal byggnadsvolymer sammankopplade till ett U som omfamnar det gamla länsfängelset i söder och väster. Läget intill fängelset innebär att man fick ta stora kulturhistoriska hänsyn vid utformningen. Målet var att fängelset skulle fortsätta att dominera stadsbilden och detta påverkade både den arkitektoniska gestaltningen och byggnadsvolymernas höjd. Närmast Dag Hammarskjölds väg byggdes en tvåvåningslänga som gjorde att fängelsets översta fönsterrad kunde ses från söder, medan huskropparna längre västerut gjordes högre. För att inte konkurrera visuellt med fängelset valdes en återhållsam fasadutformning i ljus slätputs med associationer till funktionalistisk arkitektur. Taken gjordes med låg lutning, utan hisstoppar och med ett minimum av ventilationsanläggningar.

Detaljplanen tillät användning för kontor, hotell, vård och boende.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaden har en tidstypisk arkitektur som gör den till tydlig årsring i den universitetsanknutna expansionen inom kvarteret Blåsenhus. Utformningen är delvis ett resultat av anpassningen till läget intill länsfängelset, vilket är av särskilt kulturhistoriskt intresse.

Värdebärande egenskaper

- den lägre huskroppen närmast Dag Hammarskjölds väg, som gör länsfängelset synligt söderifrån
- De flacka, rena takfallen och de släta, vitputsade faserna som är utformade för att inte konkurrera visuellt med länsfängelset

Slottets omgivning har under större delen av historien varit befriad från träd och annan vegetation. Det är naturligt med tanke på slottets ursprung som försvarsanläggning uppe på krönet av Kasåsen. Marken användes för bete och slottet kantades av små hus för olika ändamål. På en karta från 1830 kan man se hur planteringsverksamheten kring slottet har kommit igång. Vägen från Carolina Rediviva, som är under uppförande, upp till slottet är inramade av en allé, liksom fortsättning söder om borggården, Kung Jans väg. De många planteringsföretagen i staden var ett uttryck för ett ökat intresse från stadsborna att gå på promenad och rekreera sig i en stärkande lummighet.

Kulturhistoriskt värde

Slottsbacken planteringar är en anläggning som anknyter till 1800-talets många planteringsföretag och kan ses som en borgerlig motsvarighet till enväldets lustträdgården.

Alléer och andra planteringar knyter ihop Engelska parken med slottet till ett grönområde som sträcker sig ända till Sjukhusvägen i söder. Slottsområdet får samtidigt en tydlig avgränsning gentemot omgivningen med sin speciella karaktär.

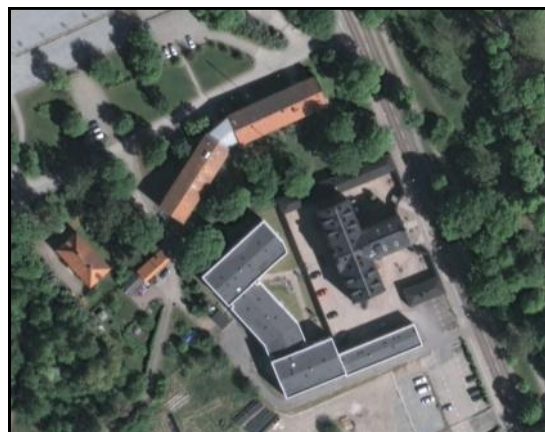

1 954 uppfördes en kontorsbyggnad för Vägförvaltningen alldeles intill Dag Hammarskjölds väg, mittemellan länsfängelset och f.d. landshövdingestallet, efter ritningar av Boijen & Efvergren. Byggnadsplatsen var tidigare obebyggd, men strax väster om den fanns drivhus och uthus som hörde till hushållningssällskapets plantskola. Byggandet följde en tradition av att samla statliga myndigheter och verk i Blåsenhusområdet. Vägförvaltningen hade också kontor i långslottet.

Den anspråkslösa byggnaden i tidstypisk kontorsarkitektur vänder gaveln mot Dag Hammarskjölds väg och ligger liksom läns-

fängelset vinkelrätt mot vägen. En svagt vinklad tillbyggnad med en utformning som ansluter till den äldre byggnaden uppfördes

på 1980-talet efter ritningar av Matell arkitekter AB. Tillbyggnaden vinklades för att få en bättre terränganpassning. Därigenom kunde också en gammal jordkällare bevaras.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaden har ett kulturhistoriskt värde som ett uttryck statens maktutövning i under 1950-talet.

Värdebärande egenskaper

- placeringen nära slottet, där både länsstyrelse och länsvägförvaltning tidigare hade kontor
- Den tidstypiska utformningen med släta murar i gult tegel och stora, kvadratiska fönster utan omfattningar, som placerar in byggnaden i sitt tidsmässiga sammanhang
- Tillbyggnaden i vinkel, som utfördes för att få in byggnaden på ett bra sätt i topografin och för att kunna bevara en gammal jordkällare

Stödstrukturer

- närheten till slottet, där länsvägförvaltningen hade kontorslokaler
- Närheten till lägenheten Lugnet, som var en planeringsförutsättning vid ritandet av tillbyggnaden

Tryckta källor och litteratur

Busser, Johannes Benedict: Utkast till Beskrifning om Upsala. Uppsala 1773. Faksimilupplaga Uppsala 1979

Ehn, Ola: Uppsala slott. Stiftelsen Rikssalen på Uppsala slott, Uppsala 1986

Dohun, Bernt (red.): Uppsala slott. Vasaborgen. Stockholm 1999.

Erikson, Marja och Ehlin, Ingemar: Uppsala. En växande stad. Uppsala 2006

Lindroth, Sten: Uppsala universitet 1477—1977. Uppsala Universitet 1976.

Laufors, Erik: Det gröna Uppsala. Uppsala stads historia VI:6. Uppsala 1987

Lundberg, Kerstin (red.): Uppsalas byggnader. Uppsala kommuns kulturnämnd

Ruiner. 5 monument i Uppland. Kungliga konsthögskolans arkitekturskola 2007.

Petré, Torsten: Uppsala stads historia III, Uppsala stads historiekommitté, Uppsala 1958

Uppsala läns kungliga hushållningssällskap 1815-1915. Uppsala 1916

Wahlberg, Mats. Uppsalas gatunamn. Uppsala stads historia IX:1. Uppsala 1994.

Otryckta källor

Carolina Rediviva. Vårdprogram. Statens fastighetsverk 2003.

Kvarteret Blåsenhus—en historisk återblick. Dan Thunman och Margareta Olsson, Uppsala kommun/kommunkontoret 2003-/2009

Vårdprogram Linneanum C 61:3. Statens fastighetsverk 2010.

Vårdprogram Orangeribyggnaden och Botaniska trädgården i Uppsala C 61:3. Statens fastighetsverk 1999.

Vårdprogram byggnad C61:1, 2, kv Botaniska Trädgården, Uppsala. Statens fastighetsverk 2002.

Planuppdrag. Detaljplan för kvarteret Plantaskolan. Dnr 2010/20070-1. Uppsala kommun 2011.

Äganderätten till Kungsgärdet, Carolinaparken och tomten nr 1 i kv Kemikum i Uppsala mm. Kammarkollegii arkiv.

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Lantmäterimyndighetens arkiv

Uppsala rådhusrätt och magistrat

Domkyrkoförsamlingens arkiv

Upplandsmuseets arkiv

